مەسعوود محەمەد

حەجێکی تر بۆ بەردەرگای «خەتێ»ی زانا

و: حەکیم کاکەوەیس

مەسعوود محەمەد

حەجێکی تر بۆ بەردەرگای «خەتێ»ی زانا

«تثنية الحج الى اعتاب بوابة العلامة الخطي»

گۆڤاری «کاروان»، ژمارە 72-71، ساڵی 1989

و: حەکیم کاکەوەیس

حەساری گەورە، کەرکووک ,کوردستان ٢٠١٥

بەشی یەکەم

گۆڤاری «کاروان»، ساڵی حەفتەم، ژمارە ٧١، کانوونی دووەمی ١٩٨٩

ئەرکی گران بە سەر خەسڵەتی منەوە ئەوەیە ناچار بم لەو نووسەرانە بەدەنگ بێم کە بەرپەرچی هەندێ لە نووسینەکانم دەدەنەوە. وام پێ باشترە نووسینەکە و ئەوەی لە سەری دەنووسرێ بۆ وردبینی و تێگەیشتنی خوێنەران لێگەڕێم تا نووسراوەکە و بەرپەرچدانەوەکە، یا هەردوو ڕووی بابەتەکە، کامەیانیان بە دڵە و لەگەڵ باوەڕیاندا یەک دێتەوە پەسەندی بکەن. باوەڕیش ناکەم ئەگەر هەڵە لە بۆچوونی خوێنەردا لە بارەی ئەو بابەتانەوە هەبێ کە بە عادەت قەڵەمی ئێمەومانان سەرقاڵ دەکەن، زەوی لە ڕێڕەوی خۆی لابدات. لەبەر ئەوە، مەگەر بە دەگمەنی دەگمەن، دەنا گرنگی بەو نارەزایی و کاردانەوانە نادەم کە بە پێی بۆچوونی من هەڵەن و بە دووی نووسینمدا، بە بەلاش بەرانبەر بە ڕاستی دەوەستنەوە، ئاگاشم لەوە هەیە کە دواقسەکەری دەمەتەقێ و بەرپەرچدانەوە بە سەرکەوتوو دەژمێردرێ و ئەوەی لە دوای ڕەخنە بێدەنگ دەبێ، بە دۆڕاو دادەندرێ. من بێدەنگییەکم پێ خۆشترە کە تێکەڵی خەمی بە سەهووچوونی خوێنەر بێ کە پێی وابێ بێدەنگی نیشانەی دۆڕاندنە. دڵدانەوەی باڵا لەم شەرعەدا ئەو دڵنیاییەشی دێتە سەر کە لە خەسڵەتدا، بە باوەڕێکەوە هەیە کە ئەنجام سەرکەوتنی ڕاستییە ئەگەرچی درەنگیش بێ. ئەگەر قبووڵکردنی ڕاستی لە ناو هەر تەمومژێکدا بێ، لە ناخدا ڕەگی هەبێ ئیتر گرنگ نییە ئەملا ڕاستە یا ئەوی تر، بە مەرجێ شوێنەواری نەرێنی وەک هەڵچوونی ناخ و هەستی زاڵبوونی لێ نەکەوێتەوە، چونکە هەستی زاڵبوون چاڵ و کەندی وا دروست دەکا کە لە بەردەم سەرکەوتوودا دەبنە بەربەستی وەها کە پێشتر لە بەردەم دەمەتەقێکەدا نەبوونە و بەرەوڕووی بەڵگە و بورهان دەبنە لاملییەک کە بە زەرەر دەشکێتەوە. میری شاعیرانیش «ئەحمەد شەوقی» لە سەر زاری کەسایەتییەکی شانۆگەرییەکەیەوە «مەجنون لەیلا - شێتی لەیلا» گوتوویەتی: *«بابەتی جیاواز هیچ بابەتێکی خۆشەویستی تێکنادا»*. ئەوەش قسەیەکی شاعیرانەی جوانە و لە جێی خۆشیدا، لە شانۆنامەکەدا، لەوپەڕی جوانیدایە، بەڵام بە دەرگای تەمێی خێردا ڕۆیشتووە و بۆ هەموو کەس بە مەبەستی چاکەوە لکاوە. سروشتی نەفسی مرۆڤ وایە

دژی هەموو بەربەستێک بێ و لێی دەوەشێتەوە بەرانبەر بە بچووکترین ئاماژەی بەرهەڵستکاری هەڵچێ و جیاوازی (بۆچوونی وەک یەک) و (بۆچوونی جیاواز) بۆ بەردەوامی خۆشویستن ئاسمانورێسمانە و ئێمەی ڕۆژهەڵاتیش کە لە دەمی هاوڕاییدا هەڵدەچین، لە کاتی ناتەبایی بۆچوونیشدا، خوا یارمەتیدەرمان بێ.

ئەگەر وا دابنێین دەروونی بەشەر تێکۆشا و گەیشتە ئەوەی مافی خۆی لەگەڵ ئەو مافەدا یەکسان بکا کە لە سەریەتی، هێشتا بەوە ئاسوودە دەبێ بۆچوونی خۆی ڕاست بێ نەک لە ڕێی چاکەخوازێکەوە بەو ڕاستییە گەیشتبێ و هەر دەبێ وەهاش بێ. ئەگەر پێی چاکتر بێ خۆی ڕاستی پێکابێ نەک خرابێتە سەر ڕێی ڕاست، بە پێی بەدیهە، دەکاتە ئەوەی شیرینی پێ خۆشتر بێ لە تاڵی، ئەوجا سەرچاوەیەکی شکۆی بەرزی بۆ بەچاکزانینی ڕاستی بۆ دەمێنێتەوە ئەوەش ئەوەیە ڕاستی خۆی لە خۆیدا ڕاگەیاندنی ئیفلاسی لۆژیکێکە کە بە درێژایی زەمان بە هەڵەدا ڕۆچووە و ئەوەش خەسارەتێکی مەزنە.

خوێنەر دەتوانێ لەوەی سەرەوەڕا کە دەرمبڕی، بەو ئەنجامە بگا کە من لە نووسینمدا، گوتار یا هەڵوێستە یا سۆراغ و ڕاستکردنەوە، مەودایەکی زۆرم لە بزوێنەرە زاتییەکان تێپەڕاندووە چونکە بە قەدەر بەرچاوڕوونی لە سەرچاوەی شتەکان، ڕۆڵی هەستی سۆزدار بۆ هەڵوێست وەرگرتن لە ئاستیدا کەم دەبێ. من کە ئەمڕۆ بۆ میحرابی باسی «خەتێ»ی زانا دەگەڕێمەوە ڕێیەکم گرتۆتە بەر، ئەو ڕێگا ئاسایییە نییە کە بۆ بەرگریکردنی دادپەروەرانە لە بۆچوونی بەرپەرچدراو دەگیرێتە بەر. ئەگەر وام بکردایە تۆمەت یەخەی بەرنەدەدام، بەڵکو هاتووم وەک ئەو ئیزنخوازە لە دەرگای دەدەم، تا ئەمانەتێک بگەیەنێ کە ڕۆژگار لە ویژدانی ئەو نیەتپاکانەدا هەڵیگرتووە کە گومانی بەد دەبەن. ئەگەر لەبەر مەبەستێکی دەروونی یاقووبەوە نەبوایە، چەندین ساڵ پێشتر ئەو بابەتەم یەکلایی دەکردەوە کە شاردنەوەی نەخۆشی خستم. نەختێکی تر بە خوێنەری ڕادەگەیەنم کە چی دەست و زمانی بەستم بۆ ئەوەی ئەو ڕاستییە ئاشکرا نەکەم کە ویژدانم دەیویست ئاشکرای بکەم و ڕاستییەکەش لەو

بابەتەیە کە شاعیری فارسی (پێم وابێ شیرازییە) دەیڵێ: نهێنییەکی سەیر لە دڵمدا هەڵدەگرم، ئەگەر بیڵێم زمانم دەسووتێنێ و ئەگەر نەیڵێم دەترسم مۆخی ئێسکم بسووتێنێ... چاریشم نییە ئەوە نەبێ خۆم بە بەیتە شیعرێکی شەوقییەوە ببەستم کە لە شانۆکەیدا بە زمانی لەیلاوە دەیڵێ:

لە نێوان دوو شتدام کە هەردوکیان ئاگرن

ناچارم مەکە، هاوکاریم بکە

لە گیانی کۆچکردووە نەمرەکانمان، ئەوانەی لێم شاردنەوە و ئەوانەی بە پێی توانای دەربڕین بۆم ئاشکرا کردن، داوای لێبوردن و بەخشینم هەیە. ڕەنگە لاپەڕەیەک بە دێرڕێژکردنی ڕاستی ڕەها، بە مەرەکەب ڕەش بکرێتەوە، ڕاستگۆییەکەی بەشی ئەوە بکا شەرمەزاری لابدات و بۆ شاردنەوە و ئاشکراکردن ببێتە بیانوو.

ئەم دێڕانەی خوارەوەش بۆ خوێنەرن تا ڕووی ڕاستی لە فەتواکەی مەلای خەتێ و مەبەستەکەی لەو فەتوایە ببینێ و لەوەش ڕوونترە کە چاو بە هەڵەدا بەرێت یا بەرگەی لێکدانەوە و شیکردنەوە بگرێت، ئەمەش بەڵگە:

مامۆستا عەزەدین مەلا ئەفەندی لە دایکەوە دەچێتەوە سەر بنەماڵەی میر محەمەد، کە لای کورد بە پاشای کۆرە ناسراوە و کچەزای عەبدوڵا موخلیس بەگی کوڕی ئەسعەد بەگی کوڕی ڕەسووڵ پاشای برای (وەک بزانم دایکی و باوکی[1]) میر محەمەدە. ئەو، بەپێی زانیارییەکی کە لایەتی و لە سەر باسی فەتواکە شایەدی دەدا، بە باسی ئەو پیاوە دەچێ کە لە چیرۆکی یووسفدا، کاتێ ڕای جیاواز لە بارەی بێتاوانییەوە لە گێچەڵێک کە بە ژنی پاشای

[1] کورد دەڵێ: دایکبرا و باوکبرا و برای دایکی و باوکی.

عەزیز[2]ی کردبێ و قورئانیش ئەمەی لێ گواستۆتەوە: «شایەدێک لە کەسانی خۆی شـایەدی دا کە کراسـەکەی لە بەرەوە هەڵدڕاوە..» تا کۆتایی ئایەتەکە. جا با بزانین مامۆسـتا عەزەدین چ شـایەدییەک دەدا. ئایە دەڵێ کراسـەکە لە پشـــتەوە هەڵـدڕاوە و بێتـاوانە یـا دەڵێ لە بەرەوە هەڵـدڕاوە و تـاوانبـارە؟ شایەدییەکەی لە بەر چاوان و گوێچکەیە و هی مەجلیسە و زیاتر باس کراوە و لە نامەی تایبەتیشدا بۆ منی ناردووە و دەڵێ:

حوسـێن حوزنی موکریانیی خوالێخۆشـبوو نوسـخەیەکی لە کتێبەکەی خۆی «میرانی سۆران»، لە یەکێ لە سەردانەکانیدا بۆ مزگەوتی قەڵا بە دیاری داوەتە مەلا ئەفەندی. دوای ئەوە بە چەند ڕۆژێ لە ماڵەوە چۆتە ســـەردانی مەلا ئەفەنـدی لە باداوای قەراغی شــــار، مەلا ئەفەنـدیش لەو مـاوەیەدا کتێبەکەی خوێنـدبۆوە. بە گلەییەوە بە حوسێن حوزنی گوتووە:

«جەناب تۆ دەزانی بە ڕەزامەندی پاشا ئەو فەتوایە دراوە، ئیتر چۆن لە ئاســتی ئەو ڕاســتییە بێدەنگ دەبیت؟ من لە عەبدوڵا موخلیس بەگم بیستووە لە زاری باوکی و ڕەسووڵ پاشای باپیریەوە گوتوویەتی کە فەتواکە بە ڕەزامەندی هەمووان (واتە بنەماڵەی پاشـــا) دراوە و ئەوەش لە جەنابت شاراوە نییە».

ئەوە قســـەی مەلا ئەفەندی بووە بۆ موکریانی و لەگەڵ ئەو بۆچوونە باوانەی پێش بڵاوبوونەوەی کتێبی «میرانی ســۆران»دا یەکی گرتۆتەوە و پشــتگیری کردوون کە دەڵێ ئەو فەتوا نەفرەتییە وەک گەواڵەی بەهـار لە خۆڕا پەیـدا نەبووە و وەک بروسکە لە بورجی خیانەتەوە دانەبەزیوە. ئەگەرچی بۆ ئەوانەی لەگەڵ تۆمەتبارکردنی خەتێدا بە خیانەتکاری ڕاهاتوون و لەگەڵ باوەڕیاندا کە

[2] مەبەست لە «عزیز» دەسەڵاتداری میسرە و لە (یوسف زلێخا)ی عەسریش هەر بە عەزیز هاتووە. "عەزیزی میسر". پاشا یا هەر نازناوێکی دەسەڵاتداریش بگوترێ کێشە نییە.

لەو سەرچاوانەوەیە چاوەڕوانی بە خائینکردنیان لێ دەکرێ هاوتەریبە و زەحمەتە پاشگەز ببنەوە، دەبوو بە لایانەوە زەحمەتتر بێ باوەڕ بکەن پیاوێکی عەمامە بەسەری بوێر بە ئاشکرا لە ڕووی میرێکی ناسراو بە ڕژدی دڵسۆزی بۆ ئیمارەتەکەی و خاوەن سوپایەکی ئامادە بۆ فیداکاری، خیانەتی خۆی ڕاگەیەنێ.

مرۆڤی خائین ئازایەتی ئەوەی نییە خیانەتەکەی ئاشکرا بکا و ئەگەر خەتێ بە فەتواکەی بەرانبەر هەمووان، بە سەرکردە و لەشکر و میللەتەوە وەستابێتەوە و گوێی بە ئەنجامەکەی نەدابێ، ئەوا کارێکی کردووە کە هەر لە پاڵەوانان دەوەشێتەوە کە لە پێناوی پەیامێکی پیرۆزدا ڕۆحی خۆیان بە لاوە بێبەهان یا فیداکارییەک دەکەن کە لە ڕۆح عەزیزترە و لە «ماڵ و منداڵ»ی جوانییەکانی ژیانی دنیا بەهادارترە.

بەڵام خەتێ یەکێ نەبوو لەو سەرکێشانەی لە پێناوی ساماندا یا بۆ پڕکردنەوەی ئارەزووی سەرکێشی، خۆی بخاتە مەترسییەوە چونکە جگە لە لێهاتووی کە بە ناو دەق و پەراوێزدا ئەمسەر و ئەوسەری دەکرد و سیواکێک کە دوای خواردن و پێش نووستن و سەڵاوات، ددانی پێ پاک دەکردەوە، کەرەسەی ململانێ و دەمەتەقێی نەبوو و لە تەمەنێکیشدا نەبوو لە سەرەتای لاوێتیدا بێ و لە پێناوی ملّکی دنیادا ئاواتی هێند بەرین بێ ئاینی بۆ بەکار بێنێ. ئەوە، جگە لەوەی کە فەتواکە خۆی لە خۆیدا هەرەسی بە ئاواتی سامانی دنیا دەهێنا چونکە هاودەمێتی سالآن لەگەڵ میردا، لەو ڕووەوە کە پێشڕەوایەتی کاروباری ئاینی دەکرد و چ لە ڕووی دینییەوە و چ لە ڕووی تەمەنەوە، گەیاندبوویە ئاستی پیری.

خوێنەری هێژا..

ئەگەرچی «حەقیقەت» خۆی لە خۆیدا شەرافەتمەندانەترین ئامانجە کە ویژدانی پاک و هۆشی ڕۆشن بە دوایدا دەگەڕێن، بەڵام بارودۆخی هەمەجۆر

تێکەڵی وردەکاری و لێکدانەوەی بەرز دەبن و دەبنە بیانوو یا ناچاری بۆ بێدەنگبوون لە ئاستی هەندێ ڕاستیدا. هەندێ یاسای دنیایی ڕێیان لە بەردەم هەندێ خەڵکی ئاگادار خۆش کردووە باسی هەندێ شت نەکەن کە دەیانخاتە بەردەم تۆمەتبارکردنەوە.

شـــەرعی ئیســـلامیش لە هەندێ بواری جێبەجێکردندا مەودای لایەنگری تێپەڕاندووە «المؤلفة قلوبهم – ئەوانەی بێ ئەوەی باوەڕداری تەواویان هێنابێ بوون بە موســـوڵمان»یان بە دەســـتکەوت ڕازی کردووە و ئەوەش لادانێکی جیاکەرەوەی ڕیزپەڕە لە بنەما بنەڕەتییە برِیار لە ســـەردراوەکانی بواری دیاریکردنی ماف و ئەرکدا. تەنانەت خەلیفەی دووەم، دوای جێگیربوونی ئیسلام و نەمانی هۆکاری ئەو یاسایە بۆ دڵڕاگرتن، لە سەردەمی دەسەڵاتی خۆیدا بەتاڵی کردەوە.

منیش لە کونجی ئاســـایی ماڵی خۆمەوە ڕێم بە خۆم داوە بەرانبەر تۆمەتێکیی گەورە، کە لەگەڵ باسی تۆمەتبارکردنی خەتێدا سەری هەڵداوە، چەندین ساڵ بێدەنگ بم، ئەوەش لەبەر ڕێزێکی تێکەڵ بە پەرۆشـــییەک بۆ کەســـێک، لە سەرەتای پێگەیشتنیەوە دەردەسەری یەخەی گرتووە تا ئەو دەمەی جگە لە دەربەدەری و نەبوونی، بەخیلی و زمانی برِندەی بێ بەزەیی و بێ ویژدان و بێ شەرمیش بە دوایەوە بوون و تا مردیش لێی نەبوونەوە. ئەویش خوالێخۆشبوو حووزنی موکریانی بوو کە هەموو جیهادێکی بۆ کورد بوو کە لە ســـەرەوەی خۆی و توانایەوە بوو و ڕێیەکی ناخۆشی وزەبەری وای برِی بۆ چرکەساتێکیش مەودای پشووی نەدا و یەک لوقمەی بەتامی ڕەوا نەبینی و لەو کاتەوە کە لە زێدی خۆی هەڵکەندرا، بە درێژایی ژیانی ماوەیەکیش لە ســـەر نوێنی نەرم ڕانەکشـــا و هەر بە تاوێرەبەردێک دەچوو لە شـــاخێکەوە گلۆر بووبێتەوە و تلیدابێ تا لە ناو گۆڕی مەرگدا، لە دۆڵێکدا لەنگەری گرتبێ. ڕەنگە چرکەساتی دابرِانی لە ژیان کۆتایی سەفەرێکی بە ئازار و سەرەتای دەربازبوونی بووبێ لە ئازاری ژیان، هەر دەڵێی مەبەستی موتەنەبی لەم بەیتە شیعرەدا ئەوە:

كفی بذلک داء أن تری الموت شفاء

وحسب المنايا ان يكن امانی[3]

ئەو دەردە ئەوپەڕێتی کە پێت وابێ مردن چارەسەرە

هاتنیشی بەدیهاتنی ئاواتە.

من بە هەموو ســـۆزێکمەوە، تا ئاســـتی لایەنگری لەگەڵ کوردی دەربەدەری دڵسـۆز و خۆبەختکەر دام بۆیە لە باسی بێتاوانکردنی مەلای خەتێدا، تەنانەت بە ئاماژەیەکیش بێ، خۆم لە باسـی ئەوە نەداوە کە سـەرچاوەی ئەو تۆمەتەی دوای ئەو زانایە کەوت، بۆ دوای بڵاوبوونەوەی ناوەڕۆکی باســـەکەی حوزنی موکریانی لە سـەر میرانی سۆران و ناوەڕۆکی فەتواکە دەگەڕێتەوە، کە خەتێی خسـتۆتە تەنگژەیەکی ترسناکەوە. بەر لەوە، هەرگیز نەمانزانیوە نووسـەرێک یا قسەکەرێک، نیەتخراپی دابێتە پاڵ خەتێ بەرانبەر میر و دەسەڵاتەکەی جا بە هۆی دینەوە بووبێ یا بە بەهای دنیاییەوە.

لە ڕووی باوەڕی ئاینییەوە، ئەوەندەی پەیوەندی بە مەسەلەی قەومییەوە هەیە، قســـەکردن بە قەدەر پەیوەندی بە فەتوای باوەڕەوە لقوپۆی لێ پەیدا دەبن و

---

[3] کە بە دوای ئەو شیعرەی موتەنەبیدا گەڕام ئاوهام دیتەوە:

كفى بكَ داءً أنْ ترَى المْوتَ شافيَا

وَحَسْبُ المَنَايَا أنْ يكُنّ أمانِيَا

ئەی ئەوەی مام هەژار دەیڵێ بەهێزتر نییە؟

چەپگەردی گەردوون گەڕان کوشتمی

نەزانپەرەستی بۆ نان کوشتمی

هەر چەوسانەوەی بێ حەسانەوە

ئەی مردن لە کوێی ژیان کوشتمی

/وەرگێڕ

به پێی لۆژیکی گوتارەکە کورت دەکرێتەوە. زانا ناودارە دیارەکان بە درێژایی مێژوو، لە فیتنە گەورەکەی کۆتایی خەلافەتی خەلیفەی سـێیەم عوسـمانی کوڕی عەففانەوە تا ئەو ڕۆژگارەی کە بوون بە خاوەنی قسـەی ویسـتراو لە کاتی پەیدابوونی ناتەبایی و یاخیبوونی یاخی و لادانی لادەر و وەستانەوەیان لە ڕووی دەسـەڵاتی شـەرعی (کە زۆربەی جار هەڵبەستراو بووە) بەوە ناسراوون کە لە بۆچوونەکانیاندا لایەنگری بەرژەوەندی گشـتی بوونە و لەوانەش، نەخێر بەر لە هەموو شتێک لایەنگری یەکێتی موسوڵمانان بوونە.

جا ئەگەر نارێکییەکی ئاشـکرا لە دەسـەڵاتدا هەبووبێ و بیانووی ڕوون بۆ تۆڵەکردنەوە بووبێ، لەبەر نـادیـاری ئەنجـام و ڕێتێچوونی چـاکە و خراپەی ڕاپەڕیو هەڵوێستوەرگرتنیان زەحمەت دەبوو و ڕەنگە بەو لایەدا شکاندبێتیانەوە کە بە لای بەرژەوەنـدی موسـوڵمـانـانـدا بچێ. ئەوەی ئەم لایەنەش ڕوون دەکاتەوە ئەوەیە، ئەگەر دەسـەڵاتی شـەرعی ویسـتبێتی کارێک لە دژی یەکێ لە ڕوکنەکانی شـەرع ئەنجام بدا، زاناکان ڕێگرییان کردووە مەگەر لە سـەر هەمان بۆچوون بووبن، وەک لە مەسـەلەی «خەلقی قورئان»دا ڕووی دا. لەو مەسـەلەیەدا، زۆر لە زاناکان بە هۆی هەڵوێسـتی نەگۆڕیانەوە لە سـەر کۆنی قورئان سـەریان تێدا چوو، وەک کە ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل کە چەندین سـاڵ بەند کرا و ئەشـکەنجە درا و سـووکایەتی پێ کرا، بەڵام تا ڕەوینەوەی سەرگەردانییەکە وەک شەهیدان خۆڕاگر بوو...

باوەڕیش ناکەین هیچ لایەنێک لە لایەنەکان یا چینیک لە چینەکان هێندەی خەڵکە ڕۆحانییەکان کە باوەڕی بتەویان بووە، نرخی باوەڕی دابێ. ئەوەش بەڵگەنەویسـتە و لە باوەڕەکەیانەوە بە غەیبی پیرۆزی مەلەکووت و بیرۆکەی پاداشـت و سـزای هەمیشـەییەوە سـەرچاوە دەگرێ و بەرپەرچی بیرۆکەی غەیبیش بە واهیمە نادەینەوە و لەوەشـدا کە کەس لە خەڵکی ئاسـایی نەتەوەکان وەک قوربانییان لە پێناوی ئایندا داوە، لە خۆڕا بۆ مەبەستی دنیایی نەیانداوە و عیلمانییەکانیش بەرپەرچی ئەوە نادەنەوە. ئەگەر باوەڕی ڕەهای بە ئاینەکەی نەبوایە، پێش هەزار ساڵ، خۆی نەدەخستە مەترسییەوە و بە زەریا

و وشکاندا، ئەمسەر و ئەوسەری دنیای پەی نەدەکرد بۆ ئەوەی بە دەوری کەعبەدا بخولێتەوە یا دەست بە بەردی قودسدا بێنێ.

بە هەرحاڵ، مەترسی باوەڕ بابەتی دەمەتەقێ نییە و تەنانەت بیرۆکەی سیاسەتیش هەتا نەبێتە ئایدۆلۆژیا، نابێتە هۆکاری قوربانیدان.

باوەڕ بە شێوەیەکی گشتی لە بەردەم گۆڕانکاری و لاوازی و بەهێزیدان و لە ڕۆژهەڵاتی ئیسلامیماندا مەگەر بە دەگمەن دەنا نەبووە ئاین بە تەنها دەسەڵاتداری دنیایی هەبووبێ و زۆرینەی زانا دینییەکان لە دەسەڵات دابڕاو بوونە بە تایبەتی بە پێی باوەڕی «ئەشعەر»ییەکان، بە دەگمەنیش زاناکان بە دەوڵەمەندی ژیاوون. گەڕانەوەی سوڵتانەکانیش بۆ ڕای زانا ئاینییەکان لە بارەی گۆڕانکارییە ئاساییەکان، لەگەڵ تێپەڕبوونی سەدەکاندا کەم بووەوە و «یاسای مرۆڤکرد» (القوانين الوضعية) خزایە ناو جۆرەها ئاڵوویرەوە. لە دامەزراندنی قازییە ڕەسمییەکانیشدا شتی وایان دۆزییەوە، بە دەگمەن نەبێ، لە دەرەوەی بازنەی دەزگای یاساییدا پرس بە زانا ئاینییەکان نەکەن. ئیدی چاوەڕوانی ئەوە دەکرا قازییەکان، کە لە دەسەڵاتەوە نێزیک بوون بەرژەوەندی وڵات ڕەچاو بکەن، وەک توێژەرە کۆمەڵایەتییەکانی تری وڵاتە عیلمانییەکان کە بۆ ئەوە هەن بیانوو بۆ بۆچوونی ڕەسمیی دەوڵەت بهێننەوە و لەو قازییانە گوێڕایەڵتریشن، کە بەرانبەر دەسەڵاتی ڕۆژگار، حیسابیان بۆ بەربەستی غەیبی و دینی دەکرد و لە بیانووهێنانەوەدا ئازاد نەبوون.

لە بەر ڕۆشنایی ئەم زانیارییە گشتییە زانراوانەدا کە دەرگای ڕێتێچوونی تەمای دنیا لە کاروباری دەوڵەت و دژوەستانەوەی دەکرێتەوە، وا دەکا بڵێین وەستانی خەتێ شانبەشانی میری ڕەواندز لە دەرنەکردنی فەتوادا، لە واقیعەوە نزیکترە دەنا دەبێتە سەلەفییەکی وشکی وابەستە بە دەقی ناباو و بە سەر بەرژەوەندی ڕەواندزیشدا باز دەدا و لە بەر بەرژەوەندی سەرجەمی موسوڵمانان کە تەنها لە سەر کاغەز بووە، بەرژەوەندی خۆی وەک سەرچاوەی فەتوا وەلا دەنێ.

بەڵام لە واقعی کاردا ئەوانە هەموو پەکخراوون و بە چاوپۆشین لەوەی فەتواکە بە ویستی میر و بە هۆی بارودۆخێکی سەرووی دەسەڵاتەوە بووە، خەتێ بەخۆشی لە ڕووی شەرعەوە و بە پێی گوێڕایەڵی، زانیویەتی دەبێ لە چ کاتێکدا بە ئارەزووی دەسەڵات بکات و وای لێ بێ لەوە باڵاتر بێ کە ڕواڵەت و ناوی شتەکان پێی دەبەخشن. بەدکاری سوڵتانەکان و لادانیان لە شەرع لێی شاراوە نەبوون. دڵەڕاوکێی زاناکان لە نزیکبوونەوە لەو موعامەلاتانەی دەوڵەت دەستی تێیاندا هەبوو گەیشتبووە ئاستێک مەگەر هیچ چارەسەر نەبوایە دەنا خۆیان نزیکی نەدەخستەوە، بیانووشیان تەنها لەوەدا دەدۆزییەوە کە نزیکبوونەوە لە دەسەڵات تاکە ڕێیەک بووە بۆ بەرژەوەندی و خۆلادان لە بەڵای مسۆگەر. ئەگەر ئەو بەرژەوەندییە کوشندەیەش نەمابا، دەچوونەوە مزگەوت و خوێندنگاکانیان بە خوێندن و وانەگوتنەوە گۆشەگیر دەبوون و چ پەیوەندییان بە سوڵتان و دەسەڵاتداری سەردەمەوە نەدەما.

شوێنەواری ئەو خۆپارێزییەی زاناکان و باوەڕنەبوونیان بەو کارانەی کە دەسەڵات ئەنجامیان دەدا ئێستاش لەوەدا دەردەکەوێ کە خەڵکەکە بە شێوەیەکی گشتی دڵیان بە مارەبڕینی دادگا داناکەوێ و هەر دەبێ مەلایەکی مزگەوت مارەبڕینەکە ئەنجام بدات و وەک هەر بەڵگەنامەیەکی حکوومەت لەو مارەبڕینەی قازی دەڕوانن کە بۆ دوارۆژ لە بەرپرسیارەتی دوور بکەونەوە، وەک پسوولەی ئاو و کارەبا. پەنابردنیش بۆ ملکەچکردن بۆ دەسەڵاتیش یا بە بیانووی بەرژەوەندییەکی تایبەتی یا خۆلادان لە مەترسییەکی مسۆگەر، تاکە شوێنەواری بەکەڵکە کە لە پاکژی ملکەچکردن بۆ فەرمانی عەلی کوڕی ئەبو تالیب و عەمەری کوڕی عەبدولعەزیز ماوەتەوە. ڕەحمەتی خوا لەوان و لەوانەش بێ کە وەک ئەوان، لە سەردەمی خۆیاندا ڕێڕەوی شەرعیان گرتبووە بەر. زاناکانیش بۆ جێبەجێکردنی ئەو بنەمایە ئەوەندە دیدیان فرەوان نەبووە تا بیانووی زوڵم و شەڕ بە خۆوە بگرێ. لە مێژووی زۆر نزیکماندا دوو نموونە هەن، دەمەوێ بە بیری خوێنەرانیان بهێنمەوە و دوور نییە بیرهێنانەوە بە کەڵکی باوەڕداران بێت.

دوای بۆردومانی ناوچە کوردییەکان لە 1961/09/11 دا عەبدولکەریم قاسم داوای لە زانا ئاینییەکانی کۆیەی کرد لەو کارەیدا پشتگیری بکەن و ئەوانیش پرسیان بە من کرد. منیش دیتم ویژدانیان، بە بێ دەربڕینی بۆچوونی من یا کەسی تر، ئەو داوا ڕەسمییە بە گردەبڕی ڕەت دەکاتەوە. ئیتر ماوەی چەندین مانگ کە لە سەریان قورس کەوتەوە، برانە بەندیخانە و دوور خرانەوە و نانیان بڕا و تۆمەتی وا بۆ هەندێکیان هەڵبەسترا کە ملیانی لە پەتی سێدارە نزیک خستەوە...

نموونەی دووەمیش ئەوە بوو سەلام عارف لە ناوەڕاستی شەستەکاندا بۆنەیەکی ئاینی ڕێک خست و زۆرینەی زانا کوردەکانی بۆی بانگهێشت کرد و جۆرەها بەڵێنی لەخشتەبەری بەو هیوایە پێ دان، کە لە کاروبارە گشتییەکاندا، بە تایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان بە ناوچە کوردییەکانەوە هەبوو، لایەنگری بن، بەڵام دوای خوێندنەوەی ئەو هەموو خیتابە، گوێی لە یەک وشەی لایەنگری نەبوو و تەنانەت حاجی مەلا ساڵحی خەڵکی کۆزەپانکە پەنجەی هەڕەشە و ئاگادارکردنەوەی بەرانبەری بەرز کردەوە و گوتی: هەر دڵۆپە خوێنێک کە لەم وڵاتەدا دەڕژێ، تۆ لە ڕۆژی قیامەتدا لێی بەرپرسیت.

ڕەنگە دووبارەکردنەوەی ئەو قسەیەش کەڵکی هەبێ کە جیاوازی هەڵوێستی ئەهلی دین و ئەهلی دنیا لە یەک بارودۆخدا، خەڵکێکی بێشوماری ڕۆشنبیران و شەهادەداری سەر بە ئایدۆلۆژیا سیاسییەکانی کورد لە ساڵی 1961دا بوون بە لایەنگری عەبدولکەریم لە کاتێکدا زانایانی ئاینی کۆیە، لە بەندیخانەدا بەرەوڕووی چارەنووسی نادیار دەبوونەوە. یەک چرکەسات لەوە دوودڵ نیم کە هەڵوێستی زاناکان بۆ نارەزایی، لە سەر بنەمای ئاینی هەڵچندرابوو. هەندێ لەوانەم دەناسین کە لە فەتوادان بۆ مەسەلەی تەڵاق و کاروباری ڕۆژانەدا، لە سەر بنەمای بۆچوونی هەندێ لە «سەلەف»ـەکان توند نەبوون...

جا بە باوەڕی من، هەڵبژاردنی شێوازی داڕشتنی فەتواکە لە لایەن «خەتێ»وە، گەڕانەوەیەتی بۆ فەرمانی ناچاری کە پەیڕەویکردنە لە فەرمانی سوڵتان،

ئەوەش بۆ ڕێگری لە بەڵای گەورە. ئەوە ڕوون بوو کە میر مەیلی بە لای تەبایی و ئاشتەواییدا دەچوو و باوەڕ ناکرێ هۆکارەکەی لە کەس شاراوە بێ تا لە میر شاراوە بووبێ.

کاتێ دەڵێم «موکریانی»ی خوالێخۆشبوو لە کتێبەکەیدا لایەکی ئەو بارودۆخ و ڕووداوانەی باس کردووە کە پەیوەندییان بە فەتواکەوە هەبووە و تیشکی تەواوی خستۆتە سەر وردەکارییەکانیان بۆ ئەوەی بینەری بێلایەن بەرپرسیارەتی زیادە نەخاتە سەر خەتێ، دڵم زۆر خۆش دەبێ، ئەگەرچی زمانی موکریانی و شێوازی باسکردنەکە نیەتی ناوزڕاندن و دوژمنایەتی لێ دادەچۆڕێ.

کاتێ لە کتێبەکەی موکریانیدا باسی چەند شەڕێکی خوێناوی دەخوێنینەوە کە پێش گردبوونەوەی سوپای عوسمانی لە نزیک ڕەواندز ڕوویان داوە، دەبێ هەر لە سەرەتاوە ئەو بارودۆخە تێبگەین کە پێش فەتواکەی خەتێ لە ئارادا بووە و لە هەموو شەڕەکانیشدا سوپاکەی میر لە دژی سوڵتانی موسوڵماناندا شەڕی کردووە. ئەگەر بەرەوڕووبوونەوەی سوپای سوڵتان هۆکاری کافربوون و تەلاقکەوتن بووبێ — و ئەگەر خەتێش باوەڕی پێی بووە و لە سەری سوور بووە - بۆچی لەو هەموو شەڕ و هەرایەی کە پێشتر ڕوویان دا و هەموو جارێکیش لەشکری عوسمانییەکان تێکدەشکا، لەگەڵ ئەوەشدا پێداویستی شەرعی لە ئارادا بووە، فەتواکەی دەرنەکرد و چەندین مانگ کڕ بوو تا ئاگر لە لانەی شێرەکە نزیک کەوتەوە؟

ئەوەشی زیاتر هۆی بێدەنگی خەتێ ڕوون دەکاتەوە کە نەیویستووە زەرەر بە میر بگەیەنێ ئەوەیە سوڵتان مەحموود بە ناوی خەلافەتی ئیسلامییەوە فەرمانێکی هەمایۆنی[4] بۆ مەلا یەحیا مزووری و مەلا محەمەدی خەتێ و مەلا

[4] هێڵی هەمایۆنی، یاسایەکی عوسمانییەکان بوو، سوڵتان عەبدولمەجیدی یەکەم، ساڵی 1856 بۆ ڕێکخستنی کاروباری پەرستگای ناموسوڵمانەکان لە هەموو ولایەتەکانی سەر بە عوسمانییەکان داینا و ئیدی پێڕەوی لێ دەکرا - وەرگێڕ

عزرائیلی جزیری نــارد (لاپەڕە 64 – 65ی *«کورتەی مێژووی میرانی سـۆران»*، وەرگێڕانی محەمەدی مەلا کەریم) ئەوە باشــترین دەرفەت بوو لە کاتی گڵپەســەندنی شــەڕی نێوان میر و ســوپای ســوڵتان فەتوا بدات، ئەگەر بیویستبا تاکلایەنە لە دژی میر ئەو فەتوایە بدات و چ جیاوازیش نەدەبوو بە نیەتی خیانەتکاری ڕەها بوایە یا باوەڕی پەتی، چونکە پەیامە هەمایۆنییەکە ڕێی بۆ نیەتی خیانەتکاری و باوەڕداری وەک یەک خۆش دەکرد، بە یەک جیاوازییەوە لە نێوان هەردوو حاڵەتەکەدا ئەوەش ئەوەیە خیانەت ئازایەتی ئاشــــکراکردنی تێدا نییە مەگەر کۆنەقین و حەزی تۆڵەکردنەوە، کە هەموو سنوورێک دەبەزێنن، کەڵەکە بووبن، ئەوەش خەیاڵی خەیاڵە.

یەکێ لە چاکەکارییەکانی موکریانیی خوالێخۆشـــبوو لە کتێبەکەیدا «میرانی سـۆران» ئەوەیە بە وردی و بە زنخیرە باســی ئەو شــەڕانەی کردووە کە لە نێوان سوپاکەی میر و سوپای عوسمانیدا ڕوویانداوە و سوپای میری ڕەواندز لە بەرەوە بەرەو دەوری ڕەوانـدز، بۆ شـــەڕی یەکلاکەرەوە کشـــاوەتەوە و ئەنجامیش بۆ کورد یەکێ بووە لەم دووە: یا لەناوچوونێک کە ڕەواندز تێیدا ڕاستبوونەوەی بە خۆیەوە نەدەدیت، یا سەرکەوتنێک کە تا ماوەیەک شکستی لێ دوور دەخاتەوە و لەمەیاندا، ڕێی تێ دەچوو لە پاشەڕۆژدا، بە شێوەیەک لە شێوەکان مەترسی برەوێتەوە و بۆ ڕاستبوونەوە و سەرکەوتن، بە شێوەیەک لە شێوەکان، مەودای هیوا پەیدا ببێ.

ئەوە دەڵێم چونکە دڵنیام و تۆش دڵنیایت کە تێکشکانی سوپای عوسمانی لەو شەڕەدا شکستی دەوڵەتی عوسمانی نەدەگەیاند. لە زۆر شەڕی گەورەدا دۆڕا و تێکیشنەشکا، بەڵام ئەگەر بە پێوانەی نێودەوڵەتی بەرینیش تێکشکان نەبوایە، بە پێوانەی ئەوپەڕی ئامادەکاری هەردوو لا تێکشـــکان دەبوو. بەڵام ئەگەر خوێنەر بیەوێ ئاگاداری هەموو لایەکان بێ، پێویستە بۆ لاپەڕە 60 و دواتری کتێبەکەی موکریانیی خوالێخۆشــبوو بگەڕێتەوە و بۆ ســەرچاوە مێژووییەکانی تریشــی نانێرم چونکە فەتواکە لە ڕێی ئەو کتێبەوە بووە هۆی ناوزڕانی مەلای خەتێ. پێش ئەو کتێبە، سەرچاوەیەک شک نابەین باسی ئەوە بکا فەتواکە بە

هۆی کرێگرتەیی یا ناکرێگرتەییەوە بووبێ و مەبەســـتی خراپەکاری بووبێ بەرانبەر میر و حکوومەتەکەی.

لە نووســـینەکەی موکریانیی خوالێخۆشـــبوودا بە دوای ڕووداوەکان دەکەوین، لەوانە بابەتی فەتواکە. دەبینین لە لاپەڕە 66 دا، لەگەڵ خۆیدا دەکەوێتە جۆرە شڵەژان و ناتەباییەکەوە، بنەماکەشی - بە باوەڕی من - ئەوەیە کە ڕووداوەکان بۆ تاوانبارکردنی خەتێ بە گوێرەی دڵی نووســـەر نەبوونە. لە بارەی شـــەڕی «زاب»ـەوە دەڵێ:

«بە ڕاســـتی کوردەکان، بە ئازایەتییەکی بێوێنەوە شـــەڕیان کرد و وەک پڵنگی تووڕە پەلاماریان دەدا، بەڵام زانا و خوێندکارە ئاینییەکان وەک خۆرە لە بناغەی کاروبارەکانیان دابوو و مادام میریش بە بێ فەتوای زاناکان دەســـتی بە ئاودا نەدەکرد، شـــەڕکردن لەگەڵ تورکەکاندا کارێکی بێ ئەنجام بوو. تۆپەکان بەردەوام بوون و شەویش دەنگیان نەبڕا. مستەفا پاشاش کە پێشتر بیری لە پێشڕەوی کردبۆوە، بەڵام بە ناچاری تاریکانی شەو کشایەوە و هەرچۆنێ بوو لە ڕووبارەکە پەڕییەوە و بەرەو موسڵ ڕای کرد و دەستکەوتێکی زۆر بۆ کوردەکان مایەوە و بەرەو حەریر کشانەوە».

ئەگەر ســـوپای کورد وەک پڵنگ شـــەڕیان کردبێ و دوژمن بۆ ڕاکردن تاریکییان کردبێتە پەنا و دەستکەوت و کەرەسەیان بە ئاسانی بۆ جەنگاوەری کورد جێ هێشـــتبێ، ئیتر چ خۆرەیەک بە هۆی دینەوە لە بناغەی کاروباری داوە؟

ڕاســـتی مەســـەلەکان خۆی بە قســـە دێ و میر لەو شـــەڕەدا چی بکرێ کردوویەتی و سەرکەوتنێکی وای بە دەست هێناوە، کە پێشتر لە شەڕی دژی عوســـمانییەکان بە دەســـتی نەهێناوە. ئەوەی بیەوێ گەمە بە ڕووداوەکان بکا، دەڵێ فەتوای هەندێ لە زاناکان بۆ شـــەڕکردن لە دژی عوســـمانییەکان، بووە

هاندەری جەنگاوەرانی کورد بۆ خۆبەختکردنی زیاتر، بەڵام ئەوە شـــێواندنە و فەتواکەی دواتر کە بۆ شەڕنەکردن بوو لە دژی سوڵتان، بەرپەرچی دەداتەوە. پێویســـتمــان بەوە نییە هۆکــار دابهێنین، چونکە هەر لە نووســـینەکەی خوالێخۆشــبوو موکریانی خۆیەوە ڕاســتییەکان بەدەســت دێنین ئەگەر بە پێی لۆژیک مەسەلەکان تاوتوێ بکەین. موکریانی خۆی دەڵێ کە:

«دوای گەڕانەوەی سـوپای کورد بەرەو حەریر و گەیشـتنی مسـتەفا پاشا، دوای تێکشکانەکەی، بۆ موسڵ، فەرمانێکی هەمایۆنی ساختەی بۆ مەلا محەمەدی خەتێ نارد و هەندێ ئایەت و حەدیســـیشـــی بۆ میری گەورە، بە مەبەستی خەڵەتاندنی، خستە نامەیەکەوە..»

پێش ئەوەی بە خوێنــدنەوەی کتێبەکەی موکریــانیــدا ڕۆبچین، پێویســـتە ئاگاداری دوو شتی زۆر گرنگ بین کە نابێ پشتگوێ بخرێن. یەکەمیان، دوای ئەوەی کە زانیمان ســـوڵتان ســـوڵتان مەحموود پەڕاوێکی هەمایۆنی بە ناوی خەلافەتی ئیسلامییەوە بۆ هەر یەکە لە مەلا یەحیا مزووری و مەلا محەمەدی خەتێ و مەلا عزرائیلی جزیری نـاردبوو، هیچ پێویســـــت نەبووە فەرمـانی هەمایۆنی سـاختە بۆ خەتێ دروسـت بکرێ. دووەمیان، مسـتەفا ڕەشـید پاشـا نەیویستووە میر بخەڵەتێنێ چونکە موکریانی خۆی دواتر دەڵێ: «ڕەشید پاشا، پێش مردنە کتوپڕەکەی، هەموو بەڵێنەکانی خۆی گەیاندنە جێ». کەوابێ میر، نەفامانە هیچ فێڵێکی بە سەردا تێپەڕ نەبووە.

دەکرێ لە دوای گەڕانەوەی میرەوە بۆ ڕەواندز، ئەم بابەتانە لە قســـەکانی موکریانیدا بە ڕیزبەندی کورت بکەینەوە:

- یەکەم: مەلا بە پەلە فەرمانە ساختەکەی بڵاو کردۆتەوە کە شەڕ لە دژی سوڵتانە عوسمانییەکان زەرەری بۆ دین و هاوسەرگیری هەیە.
- دووەم: میر ئەحمەد، برای میری گەورە، لەگەڵ مەلای خەتێدا بوو بە هەرایان و خیتابی دا کە خەڵکەکە یا بۆ شــەڕی عوســمانی دوای

میر ئەحمەد بکەون، یا بچنە پاڵ مەلا. ئیتر چ ئەفسەر و سەرباز هەبوون چوونە لای میر ئەحمەد، مەلا و فەقێکانیش چوونە پەنای میری گەورە و مەلای خەتێ.

- سێیەم: میر گەڕایەوە بۆ ڕەواندز و سوپاکەی کۆ کردەوە، میر ئەحمەدیش لەگەڵ سێ هەزار جەنگاوەردا لە حەریر مایەوە.
- چوارەم: مستەفا ڕەشید پاشا لە موسڵەوە و «عەلی پاشا»ی والی بەغدا، هەر یەکە و بە سوپایەکەوە بەرەو ناوچەی هەولێر و ڕەواندز هاتن...
- پێنجەم: کاتێ مستەفا ڕەشید پاشا لە ئاکرێوە بەرەو ڕەواندز دەچوو، فەرمانێکی هەمایۆنی ساختەی بە زمانی عارەبی بۆ میر نارد و تیایدا بەڵێن و دڵنیایی پێ دەدا.
- شەشەم: دوای گەیشتنی فەرمانەکە، میر سەرکردە سەربازییەکانی کۆ کردنەوە و بانگی مەلای خەتێشی کرد... سەرکردە و سەربازەکان، هەموویان گوتیان چوونی تۆ بۆ لای سوڵتان تەنها دوای مردنی ئێمە دەبێ. مەلای خەتێش هەستا و خوتبەی دا و ڕایگەیاند یاخیبوون لە سوڵتان کوفرە و ئەوەی لێی یاخی بێ هاوسەرەکەی لێ حەرام دەبێ. ئەوەش کاریگەری لە سەر دەروونیان هەبوو و میریش خۆی دا بە دەستی سوڵتانەوە.
- حەوتەم: مستەفا ڕەشید پاشا وردە وردە نێزیک بووەوە تا لە ئەنجامدا لە دەشتی سۆران خێوەتی هەڵدا و نامەی بۆ میر و بۆ خەتێ نارد و دڵنیای کردن و بەڵێنی ئەوەشی دا سەرلەنوێ دەسەڵاتی سۆران بداتەوە دەستی و بیکا بە «میری میران» و پلەی پاشایەتیشی بداتێ.
- هەشتەم: مەلای خەتێ بڕیاری دا میر بۆ دیتنی مستەفا ڕەشید پاشا بچێ و ئەو هەواڵەشی بۆ نارد.

- نۆیەم: میر، لە جێی خۆی، دەسەلاتی ڕەواندزی دایە دەست میر ئەحمەدی برای و کردی بە دەسەلاتدار. خۆشی لەگەڵ خەتێ و هەندێ سەربازدا چوونە سەربازگەی سەرکردە عوسمانییەکە و بە گەرمی پێشوازی لێ کرا... مەلای خەتێش بە شەرەفی سوێندی خوارد کە میر بە شکۆوە دەکاتەوە بە دەسەلاتداری مەملەکەتەکەی خۆی.
- دەیەم: پاشا فەرمانی لێبوردنی سوڵتان مەحموودی بۆ دەرکرد و پلەی «میری میران» و پاشایەتی پێ دا و ئەویش ئیزنی خواست تا بگەڕێتەوە بۆ ڕەواندز.
- یانزەیەم: مسەفا ڕەشید پاشا، بۆ بەدبەختی لەو ڕۆژانەدا مرد و عەلی ڕەزا کە ناحەزی سەرسەختی مستەفا پاشا بوو، والیی بەغدا بوو، هەواڵی بۆ ئەستانە نارد کە گەڕانەوەی میر بۆ ڕەواندز دەبێتە هۆی لەناوچوونی عیراق.
- دوانزە: میر لە ئەستانەوە، بەرەو تەرابزۆن بەڕێ کەوت و سوڵتان فەرمانی دەستگیرکردنی بە والی شارەکان دا و دەستگیر کرا و لە تەرابزۆن، شەو ئیعدامیان کرد.

ئەگەر سەرپێیی، بەلام نەختێ بە وردی تەماشای ڕووداوەکان بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە ناشێ بەو ڕیزبەندییەی سەرەوە بووبن. پێشخستن و دواخستنی وایان تێدان کە لە کەس شاراوە نین و لە دوو بابەتی گرنگیشدا ناڕوونی هەیە:

یەکەمیان، گەڕانەوەی میر بۆ ڕەواندز لە دوای سەرکەوتنەکەیدا لە شەڕی زاب و پاشەکشێی مستەفا ڕەزا بەرەو موسڵ لە وردەکاری گێڕانەوەکەی موکریانیدا لێکدانەوەیان نییە. تەنانەت هەوڵیشی نەداوە لە ڕێی ئەو فەرمانە

ڕاسـت و سـاختانەشـەوە کە لە کتێبەکەیدا باسـی کردوون، بیانووی وەها بهێنێتەوە لەگەڵ باوەڕی خۆیدا، ئەگەر بە ڕواڵەتیش بێ، بگونجێ.

ئەو پەڕاوە هەمایۆنییەی سـوڵتان مەحموود بە ناوی خەلافەتی ئیسـلامییەوە دەریکردووە، پێش شـەڕەکەی زاب بوو و ناکرێتە هۆی ورەبەردانی کورد، کە وەک «موکریانی»ی خوالێخۆشبوو دەڵێ، سـەرکەوتنێکی مەزنیان بە دەسـت هێنا و دەستکەوتێکی زۆریان بوو. فەرمانە هەمایۆنییە ساختەکەش کە مستەفا ڕەشید پاشا بۆ خەتێی نارد و نامەیەکی بە ئایەتەوە بۆ میر لەگەڵدا بوو، دوای گەڕانەوەی میر بوو بۆ ڕەواندز، بۆیە ناکرێ ڕۆڵی لە بڕیاری گەڕانەوەی میردا بووبێ.

ئەی دەبێ چی وای کردبێ بڕیاری ئەو گەڕانەوە چاوەڕواننەکراوە بدات؟ ئێمە ڕاستی وابەسـتەی ئەو کارە گرنگەمان لە بەر دەسـتدا نییە بەشـی دڵنیابوون بکات و باوەڕهێنانیش بەوە قورستر دەبێ کە میر بە بڕیاری گردەبڕی شەڕەوە گەڕایەوە ڕەوانـدز بەڵگەش ئەوەیە: «لە هەموو لایەکەوە سـوپـاکەی کۆ کردەوە» – لاپەڕە 67ی کتێبی *«میرانی سۆران»*.

چۆڵکردنی قووڵایی سـتراتیژی کە مەیدانی بەربەرینی بۆ هێرش و پەلاماردان دەگرتەوە و کۆکردنەوەی هێز لە ناوچەیەکی بەرتەسـکدا کە وای کرد تەنها دوو هەڵبژاردەی لە بەردەمدا بمێنن:

- یا شەڕکردنێک کە ڕێی تێ دەچوو فەوتانی بە دوودا بێ،
- یا ڕاکردن بەرەو چارەنووسی نادیار.

ئەم هەڵـبـژاردنە، لای مـن پـرسـیـارێکی بێ وەڵامە و دوای ئەوپەڕی چاوپۆشـیکردن ئەوە دەمێنێ گردبوونەوە لە پەرشـوبڵاوی چاکتر بێ بەو هیوایەی دوای کورتبوونەوەی مەودای نـاتەبـایی نێوان هەردوو لا، لەگەڵ سوڵتاندا بە ئەنجامی نزیکبوونەوە لە یەکتر بگات.

ڕەنگە بگونجێ هۆکارێکی تر بخرێتە ســـەر هۆکارە باســـکراوەکانی ســـەرەوە ئەویش ئەوەیە زانیبێتی حافز عەلی پاشای والیی بەغدا، بە سوپایەکی گەورەوە، بۆ پشـتگیریکردنی مسـتەفا ڕەشـید پاشا ڕووی لە هەولێر کردووە، ئەگەرچی ئەوەش دەچێتەوە سەر سەرجەمی تواناکانی سوڵتان بۆ پشتگیری سەرکردەی هەڵبژاردە، مسـتەفا ڕەشـید و ئەوەش بەشـێکە لە هۆکارێکی گەورەتر، لەگەڵ سـەرنجدانی جێی ستراتیژی هەولێردا کە هەموو شـەڕێکی میر دەیکا، لە لای ڕۆژاواوە شکست دێنێ.

چاکتر وایە دەســـت لەو پرســـیارە هەڵگرین چونکە ئاڵۆزە، ئەگەرچی لەگەڵ ڕووداوەکـانی نـاو کتێبەکەی موکریـانیـدا یەک نـاگرێتەوە و خۆبەخۆ بۆ ڕیزبەندکردنەوەی جیا ئامادەیە و چۆن هەڵە لە قســـەی کەســـێکدا هەیە کە بڵێ دوای بەڕێوەچوونی جەژنی ڕەمەزان مانگی ڕەمەزانمان مســـۆگەر کردووە، ئەم هەڵەیە بە دواکەوتنی جەژن بۆ دوای مانگی ڕەمەزان نامێنێ و بە هەمان شێوە، ڕیزبەندکردنی ڕووداوەکانی کتێبەکەی موکریانی بەم شێوەیەی خوارەوە، هەڵەکان وەلادەنێ:

- یەکەم، فەرمانی هەمایۆنی بۆ مەلا یەحیا و خەتێ و عزرائیل دەرچوو بێ ئەوەی کاریگەری هەستپێکراوی لە هەڵوێستی کوردەکان بووبێ، بەڵگەی ئەوەش ئەو حەماســـەتەیە کە لە شـــەڕی زابدا نواندوویانە، لەگەڵ ئامادەیی میر بۆ شـــەڕ لە دوای ئەو ســـەرکەوتنە. بە پێی زانیاری من بۆ بەدەنگەوەچوونی ئەو فەرمانە هیچ یەکێ لەو زانایانە ئەو فەتوایەیان نەدا و کتێبەکەی موکریانیش ئاماژەی بە شـــتی وا نەداوە.

- دووەم، لەبەر هۆیەکی نادیار، میر لە دوای شـــەڕی زاب بڕیاری گەڕانەوەی بۆ ڕەوانـدز دا و هیچ ڕێگرێکیش بۆ ئەوە نییە کە بڵێین ڕێی تێ دەچێ مســـتەفا ڕەزا پاشا باسـی بەڵێنەکانی بۆ میر کردبێ و باوەڕی پێ هێنابێ دەســـت لە شـــەڕ هەڵگرێ و نامەگۆڕینەوە پێش

شـەڕی زاب بە چ ئەنجامێک نەگەیشـتبێ و ئەو بەڵێنانە لە حیسـابی میردا چووبێتنە خانەی دڵنەواییەوە. لێرەدا ســەرنجی ئەوەش دەدرێ کە شـەڕەکانی میر لەگەڵ میرە کوردەکان یا ئەوانەی سـاڵانی پێشـتر لێی یاخی دەبوون ئەوەی نەدەگەیاند بەرەو ڕووی سوڵتان بوەستێتەوە چونکە هەڵوێست لە شەڕی زاب و دوای شەڕەکە کە خۆئامادەکردن بوو، ڕەهەندی سیاسی قووڵی هەبوو کە پێشـتر لە ئارادا نەبوون بۆیە جێی سەرسوڕمان نەبووە میر خۆی لە هەڵوێستی ڕووبەڕووبوونەوەی یەکلاکەرەوە لادابێ و گەڕانەوەی بۆ ڕەوانـدز ئەوەی گەیـانـدبێ کە خۆی لە یەکلابوونەوە لەگەڵ سوپای سوڵتاندا بواردبێ.

لێرەدا چ کەڵکی نییە ڕەخنە لە هەڵوێستی میرە کوردەکان بگرین، کە میری سۆران یەکێکیان بووە، لەوەی کە گوێیان بە هەبوونی سوڵتانی دەســەڵاتدار نەداوە و چەندین سـاڵیان بە شـەڕی ناوخۆی کوشـندە بەفیڕۆ دا، تـازە کـار لە کـات ترازا. ئەو واقیعەی کە پشـــتگوێیـان خستبوو، لەو ڕۆژە ناخۆشانەدا خۆی سەپاند و ئیتر بۆ میر مەحاڵ بوو خۆی لێ بدزێتەوە، سـەرکەوتن دوورەدەسـت بوو و هیچ ئاماژەیەکی پشـــتگیریش لە شـــای ئێرانەوە نەبوو. تەنانەت ئەوەی لە ئیماراتە کوردییەکانیش مابوونەوە، ئاوڕیان لەو مەینەتە نەدایەوە کە بەرۆکی گرتبوون و نۆبەتی هەموانیش دەهات.

- سـێیەم، سـوپای عوسـمانی بەرەو ڕەواندز کەوتە خۆ و مسـتەفا ڕەزا پاشـــا فەرمانە هەمایۆنییە (ســـاختە!)کەی بۆ مەلای خەتێ نارد و نامەیەکیش بۆ میر کە پڕی کردبوو لە ئایەت و حەدیس و بەڵێن و ســـوێنـدی گەورە... ئەوەش ئەو کـاریگەرییەی هەبوو کە بۆچوونی لایەنی کوردی کردە دوو بەشەوە:

- میر، بەو حیســـــابەی لە خراپترین حاڵدا یەکێ لە دوو خراپ، شەڕکردن و پەنابردن بۆ بەڵێن و دڵنیاییەکانی مستەفا ڕەزا پاشا هەڵدەبژێرێ، بۆیە تای ئاشتەوایی بە دانانی میر ئەحمەدی برای لە جێی خۆی لە ماوەی سەفەرەکەیدا بۆ ئیستەنبوڵ، قورس کرد و هەر وەهاشی کرد.
- بۆچوونی دووەم، لە هەڵوێستی میر ئەحمەددا بەرجەستە بوو کە لە دژی سەفەری میر بوو بۆ ئیستانبوڵ، کاتێکیش.

هەردوو بۆچوونەکە خرانە بەر پێوانەکاری سوپا شانی ئەحمەد پاشای گرت، میر و خەتێش، لەگەڵ ئاشتەواییدا بوون...

قسـەی موکریانی لە بارەی ناتەبایی بۆچوونی ئەحمەد پاشـا و خەتێوە لە سەر ئاشتەوایی، لەگەڵ «لاوک»ێکدا ڕاست دێتەوە کە مامۆستا عەبدولفەتاح عەلی یەحیا لە بەشـی سـێیەمی گوتارەکەیدا «هێرشـی عوسـمانی بۆ سـەر کوردسـتان و ڕووخانی ئیمارەتی سـۆران» کە لە کـاروانی ژمـارە 54ی ســـــاڵی 1987 بە بەڵگە هێنـاویەتییەوە و وەرگێڕانی گوتـارەکە لە لاپەڕەی 143ی گۆڤـاری نـاوبراودا بڵاو کراوەتەوە.

لاوکەکە دەڵێ: خەتێ کۆنگرەی خۆی بەســـت و لە قســـەی خۆی پاشگەز نابێتەوە.. زیاتر لە سەری دەڕوا و دەڵێ: گۆرانییەکە بەردەوام دەبێ و دەڵێ کە میر دوای ئەوەی خۆی بە دەســـتەوە دا، خەڵکەکە، مەلای خەتێش یەکێ بوو لەوان، لە خوا دەپاڕانەوە و هانایان بۆ شێخ عەبـدولقـادری گەیلانی دەبرد میر بە ســـەلامەتی بگەڕێتەوە. بـا ســـەرنجی ئەوەش بدەین کە گۆرانییەکە لەو بەشـــەدا کە لە ژمارەی ناوبراوی گۆڤارەکەدا بڵاو کراوەتەوە باســـــی هاوڕایی خەتێ و میری گەورە ناکات و بە یەک وشەش خراپەی خەتێ ناڵێ.

- چوارەم، دوای ناکۆکی نێوان میریی گەورە و ئەحمەدی برای لە سەر قەبووڵکردن و نەکردنی پێشـــنیازەکانی مســـتەفا ڕەزا پاشـــا، ڕێک کەوتنەوە و هاوڕا بوون، ئەگەرچی موکریانی ڕاســـتەوخۆ ئەوە ناڵێ بەڵام بەپێی پێویستی بارودۆخەکە و ڕەوتی ڕووداوەکان، بەپێی قسەی موکریانی خۆشـــی، میر خۆی، یەکەم جار ئەحمەد پاشـــای برای لە جێی خۆی داناوە ئەوجا لەگەڵ خەتێدا چۆتە ئۆردووەکەی مســـتەفا ڕەزا پاشا، چونکە عەقڵ نایگرێ بە بێ ئاگاداری خەڵک لە جێی خۆی دایناببێ و ئەویش قەبووڵی بکا لەبەر ئەوەی وا بوایە، دەبووە گەمەی منداڵان و بێسـوود دەبوو و تەنانەت لە گەمە و شـێتایەتیش ئاسـایی دامێـنتـر دەبـوو. مـانەوەی ئەحـمەد پـاشـــــاش لە ڕەوانـدز و سـەرکردایەتیکردنی سـوپا و هۆکاری نەچوونی لەگەڵ میری گەورەدا بۆ ناو ئۆردووەکەی مســـتەفا ڕەزا پاشـــا دیار و ئەرک بووە بۆ خۆپـاریزیزی و ڕێتێچوونی خیـانەت و ڕووداوی چـاوەڕواننەکراو. هەڵوێستی کۆتایی ئەحمەد پاشا لە سەر ئاشتەوایی ئەگەر بە باوەڕەوە بووبێ یـا لە نـاچـاری، ئەوە ڕوونە چۆتە ژێر بـاری بـارودۆخەکە و بەرانبەر بۆچوونی میری گەورە بۆ ڕووخۆشـی لەگەڵ سـوڵتاندا ڕازی بووە و وەکی دی لە خراپترین باردا، دەبوو یاخی بێ یا لە باشـــترین ڕێتێچوونـدا، بەوە ڕازی نەبێ ببێ بە جێگرەوەی براکەی. بۆ مێژوونووسی بە ویژدان ئاسانە یاخیبوون بە سـەریەوە نەکاتە ئەرک چونکە شـەڕێکی بێ ئەملاوئەولا دەبوو و زەرەری زۆر لە ئاشـتەوایی زیـاتر دەبوو. بەڵام ڕەتکردنەوەی جێگرەوەی لێ قەبووڵ دەکرا و تەنانەت لێشـی دەخوازرا ئەگەر لە سـەر هەڵوێسـتی پێشـتری، کە شـەڕکردن بوو سـوور بوایە و ڕێی قەبووڵنەکردنیشـی هەبوو لەبەر ئەوەی برای تریان بۆ ئەو ئەرکە هەبوو و چ تەرازوویەکیش لەنگ نەدەبوو ئەگەر لە حکوومەتێک کە بە پێچەوانەی بۆچوونی ئەوەوە و بێ ڕەزامەنـدی ئەو، خەریکی ڕێکەوتن بوو، بکشـــابایەتەوە و کە

قەبووڵیشـی کرد، وا دەگەیەنێ کە لە ئەنجامدا ڕازی بووە بەوەی میر کردوویەتی و ناڵێم دڵیشی پێی خۆش بووە چونکە هەموو ڕووداوەکان زادەی ناچاری بوون.

بە بێ دوودڵی، وا لە باســـەکەی موکریانیی ڕەحمەتی دەگەین کە هەندێ پێشـخسـتن و دواخسـتنی تێدا هەن و هەرچی لە بەرژەوەندی خەتێدا بووبێ زمانی خۆی لە ئاستیدا گرتووە و بۆ تۆمەتبارکردنیشی زمانی بەرەڵا کردووە و ئەوەش لەگەڵ ئەو دەنگۆیـانەدا یەک دەگرێتەوە کە هەتـا بڵاوبوونەوەی کتێبەکەی موکریانیدا هەبوون و عەبدوڵا موخلیس بەگی نەوەی ڕەسووڵ پاشا ئەو شـایەدییە دەدا و لەگەڵ ڕەفتاری میری گەورەشـدا ڕێکە کە باوەڕی بە بەڵێنەکانی مســـتەفا ڕەزا پاشـــا کردووە کە دەقاودەق، لە پێش مردنە کتوپڕەکەیدا جێبەجێی کردوون و لە ڕاستیشدا مرۆ بەوە سەرسام دەبێ چۆن مســـتەفا پاشـــا بەو ســـووربوونە زیادەڕۆییەوە ئامادە بووە بەڵێنەکانی بەجێ بگەیەنێ کە بە میری گەورەی دابوون! لە ڕاســـتیدا، خەیاڵ ئەوەندە پەرت دەبێ دەگاتە ئەوەی بۆ ئەوە بچێ کە مردنەکەی بە پیلانی ســـوڵتان خۆی بووبێ بۆ ئەوەی ســـەرنگومکردنی میری گەورە مســـۆگەر بکا بەڵام ڕەواندزی جێهێشـت تا سـێ برای بە نۆرە و بە بێ بەرهەڵسـتی ئەسـتانە بەڕێوەی ببەن نەبوونی بەرهەڵستکاری لە ئەستانەوە پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکا و دەسەڵاتی ئیمارەتەکە بە دەسـتی ئەحمەد پاشـا و سـلێمان پاشـا و ڕەسـووڵ پاشـاوە، کە برای میر بوون، تا سـاڵی 1272، واتە دەوری بیسـت سـاڵ دوای کوشـتنی میری گەورە مایەوە.

بەشی دووەم و کۆتایی

گۆڤاری «کاروان»، ساڵی حەفتەم، ژمارە ٧٢، شوبات ١٩٨٩

ئەگەر ڕەسوولّ پاشا ئەو باجانەی بدابا کە بابی عالی لە سەری دانابوون و ساڵی 1272 خۆی بە شەڕێکی دۆڕاودا لە دژی والی بەغدا، نامیق پاشادا نەکردبایە کە بەخت و هێزی خۆی تێدا تاقی کردبۆوە و ناچار بوو ماوەی پێنج ساڵ خۆی لە ئێران پەنا بدا کە باسەکەی لە لاپەڕە 76ی کتێبەکەی موکریانی بەدواوەیە، ئیمارەتەکەی بەردەوامی دەبوو. ساڵی 1272 بە مێوانی چووە لای نامیق پاشا خۆی و لای مایەوە هەتا کاتێ ساڵی 1281 نامیق پاشا لە ئەستانە بە پلەی «مشیر المابين» دامەزرا، ئەویشی لەگەڵ خۆیدا برد و ماوەی دە ساڵ بوو بە والی وان، دوای ئەوە بوو بە والیی ئەرزەڕۆم هەتا ساڵی 1298ی کۆچی، هەر لەوێ کۆچی دوایی کرد.

دوای کوشتنی میری گەورە، خوێنەر لە ڕەفتاری عوسمانییەکاندا لەگەڵ بنەماڵەی میردا، شتێکی سەرسوڕهێنەر دەبینێ و بەو شێوازە ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکا کە مستەفا ڕەزا پاشا لە سەر بنەمای بەڵێن و سوێند دایمەزراندبوو و باوەڕیش ناکەم مێژوو نموونەی زۆری لەو بابەتە هەبێ چونکە عوسمانییەکان خۆشیان لەگەڵ والییەکانی خۆیاندا، ئەگەر باوەڕیان پێیان نەمابا یا بترسابان دەسەڵاتیان زیاد بکا لێبوردە نەبوون. ئەگەر لاپەڕەی مێژووی پەیوەندی سیاسی و هاوسێتی نێوان میرە کوردەکان هەڵدەیتەوە شتێ نابینیتەوە دڵت خۆش بکات چونکە خۆیان و هیوای مێژووی پێیان بێئومێد کردووە ئەوەش بە ناتەبایی و جیاوازی درێژخایەنی نێوانیان.

ئەگەر ڕێمان هەبێ بە پێی بارودۆخی ڕۆژگارەکان حوکم بە سەر ڕووداوەکاندا بدەین هەر دەبێ لایەنگری میری گەورە بین لەو بڕیارەی کە داویەتی ئەوەش هەوڵی ئاشتەواییە چونکە پێشەکی و سەرهەڵدانی لەو باوەڕەوە بووە کە بە مستەفا ڕەزا پاشا هەیبووە و چ گەردی لێ نەنیشتووە تا مردنەکەی ڕەزا پاشا، وەک لە کتێبەکەی موکریانی، لە لاپەڕە 69یدا هاتووە و دەڵێ:

«پاشا، بە پێی بەڵێنەکەی خۆی، لە سوڵتان مەحموودەوە لێبوردنێکی بۆ دەرکرد و پلەی «میری میران» و فەرمانی پاشایەتی بۆ وەرگرت

و بۆ گەڕانەوە بۆ ڕەواندز ئیزنی خواست. بەڵام بۆ بەدبەختی، مستەفا ڕەشـــید پاشـــا هەر لەو ڕۆژانەدا مرد و عەلی ڕەزا پاشـــا کە والی بەغدابوو و دوژمنی سـەرسـەختی مسـتەفا ڕەشـید پاشا بوو، بە پەلە هەواڵی بۆ ئەسـتـــانە نارد گوایە ئەگەر میر بۆ ڕەوانـدز بگەڕێتەوە، عیراق تێـدا دەچێ و کـاروبـاری دەوڵەت و بەڕێوەبەرێتیش لەنـگ دەبێ».

موکریـانی دەیتوانی پەنـا بۆ لێکـدانەوەی بـابەتەکە بەرێ و بیخـاتە خـانەی پلانێکی خیانەتکارییەوە کە ناوەڕۆکی بەڵێنەکانی مســـتەفا پاشـــای بەتاڵ کردۆتەوە و میریشـی خسـتۆتە بەردەمی نەمانەوە یا مان ئەگەر مسـتەفا پاشا بمابا. بەڵام ئەوەی نەکردووە و بۆ ئەوە سـوپاس دەکرێ چونکە ئەگەر بیکردبا دەبووە پاراســـتنی بەهای مێژوویی بەرز و (منیش باوەڕم پێی هەیە) و دەبووە پشـتگیرییەکی بەهێز بۆ ئەو لێکدانەوانەی میری گەورە کە حیسـابی خۆی بۆ ئاشتەوایی لە سـەریان هەڵچنیبوو دەنا جێی دەمەتەقێ بۆ ئەوە نەدەمایەوە میر لە بەڵێنەکانی مســـتەفا پاشـــا بەگومان بێ و بە پێی خۆی بەرەو لای جەللاد نەدەچوو.

مانەوەی ئیمارەتەکە لە دوای کوشتنی میر، خۆی لە خۆیدا لەگەڵ سەرڕاستیی مســـتەفا پاشـــادا بۆ بەڵێنەکانی ڕێک دێتەوە و تەنانەت مانەوەی میر بە زندوویی و ڕێزدار لە سـایەی فەرمانی سـوڵتان و دوای مردنی مسـتەفا پاشـا مەودادانی بۆ گەڕانەوە بەرەو ڕەواندز بۆ ویژدانی زندوو مەودا ناهێڵێتەوە بۆ گومان لە نیازی مسـتەفا پاشـا و چاکیی هەڵبژاردەکەی میر لەو بارودۆخەدا. بەڵام لێکۆڵەرەوە پەنـا بۆ ئەو بەشـــەی گێڕانەوەکەی «موکریـانی»ی خوالێخۆشـبوو ببا، کە خەتێ تۆمەتبار دەکا، هەر دەبێ لەو ڕووەوە قەبووڵی بێ کە پەیوەندی بە بەڵێنەکانی ڕەزا پاشـــاوە هەیە چونکە موکریانی گوێی بە

مەسـەلەی ئاشـتەوایی نەداوە تا بڵێین شـانبەشـانی ئەو گوێپێدانە بووە بۆیە لە قەبووڵکردنەوە نزیک بووە نەک لە ڕەتکردنەوەوە.

موکریانی، خوا لێی خۆش بێ، لە دژایەتیکردنی خەتێدا هێند توند بووە، لەگەڵ هەر بۆچوونێکدا بووە کە لایەنگری ئاشـــتەوایی و خەتێ بووبێ. لە ڕوانگەی بەرهەڵسـتکاری ئەم پێوانەیەوە، توێژەر یا خوێنەری ئاسـایی کە مەیلی بەلای بێتـاوانی خەتێـدا دەچێ مـافی ئەوەی هەیە بەرهەڵســـتی هەر بۆچوونیکی موکریانی بکا ئەگەر بە ئاڕاســـتەی تاوانبارکردنی خەتێدا بچێت چونکە ئەوە مافێکی سـروشـتی و بەڵگەنەویسـتی هەڵوێسـتە ئەگەر لەو دەرگایە بدا کە موکریانی باسـی خیانەتی لێوە دەکا دەنا دەبێ بە شـتێک لەوەی لە فیقهدا پێی دەڵێن «المصـــادرة علی المطلوب» و داوای داواکـار خۆی دەبێتە بەڵگەی ڕاســـتی جگە لەوەی ئەو یەکدەنگییەی دراوەتە پاڵ فەتواکەی خەتێ لەگەڵ ڕاستگۆیی بەڵێنەکانی ڕەزا پاشا لە یەک گێڕانەوەدا، وەک ئەوەی خوالێخۆشبوو موکریـانی، خۆی لە خۆیـدا دەبێتە بەڵگەی دژی گێڕانەوەکە چونکە چنینی هەڵبەسـتراو لە بەتاڵکردنەوەی خیانەت بە سـەر فەتواکەی خەتێدا وامان لێ دەکـا چـاوەڕێی دەســـتپێکردنی خێرای لەنـاوبردنی میری گەورە و هەڵوەشـــاندنەوەی ســـوپاکەی و دانانی دەســـەڵاتدارێکی زاڵم و توندوتیژی عوسمانی بین.

مامۆستا عەبدولفەتاح عەلی یەحیا هەستی بە مەترسی باوەڕکردن کردووە بە مەبەسـتەکانی ڕەزا پاشـا چونکە لەگەڵ سـووربوونی خۆی و موکریانیدا بۆ بە خائین کردنی خەتێ و چوڕبڕکردنی هەوڵ بۆ ئەوەی خیانەتەکەی بسـەلمێنن وەک جیوەی بزێو وایە و هەر دەڵێی خەتێ بە ڕەگی قووڵ و بەهێزەوە، لە سـەردەمی لاوێتییەوە لە سـەر خیانەت و دینفرۆشـی ڕەگی داکوتاوە و هەر بۆ خیانەتکردن لە ڕەواندز بوو بە ســـەرپەرشـــتیاری فەتواکە و زیادەڕەوی لەم بوارەدا وای لێ کردم بپرسـم ئاخۆ چ هۆکارێک ئەو خائینە دینفرۆشـەی لەوە وەسـتاندووە بەرانبەر ئەو هەموو ڕێز و پلەوپایە بەرزەی لە ڕەواندز هەیبوون، خیانەت لە والییەکانی بەغدا نەکات؟ مامۆستا عەبدولفەتاح هەوڵی داوە فریای

ئەوە بکەوێ کە خیانەتی خەتێ لە دیوار دەنەخشــــێنێ و لە لاپەڕە 142ی بەشــــی یەکەمی گوتارەکەیدا، لە ژمارە 52ی کارواندا لە پێنج دێڕدا هاتۆتە سەر ڕەتکردنەوەی ئەو باسە و دەڵێ:

«ئەو قسانە لە بەردەم شـیکردنەوە و ڕەخنەی مێژووییدا خۆ ناگرن چونکە میر لە ئـابی 1836 خۆی بە دەســـتەوە دا و بردیـان بۆ ئیستەنبوڵ، بەڵام ڕەشید پاشا لە کانوونی دووەمی 1837 مردووە و پێنج مـانـگ بەشــــی ئەوەی کردووە لەگەڵ میردا بگەنە ئەنجامی لێکحـاڵیبوون و فەرمـانی پاشـــایانەی پێ بـدرێ. ئەگەر دەوڵەتی عوســـمانی نیەتی لەگەڵیدا پاک بوایە، پێویســـتی نەدەکرد هەر لە بنەڕەتەوە، دوای خۆبەدەستەوەدانی، بۆ ئیستەنبووڵ داوا بکرێ».

یەکەم سـەرنج لە سـەر ئەم بەرپەرچدانەوەیە ئەوەیە کە لە سـەر قسـەیەکی «د. عەبدولعەزیز سـلێمان نەوار»ە و لە پەراوێزی ژمارە 54ی کۆتایی لاپەڕە 142ی گۆڤاری کاروانی ژمارە 52 ئاماژەی پێ کراوە نەک لە سەر کتێبەکەی موکریانی ئەگەرچی ناوەڕۆکی قســـە گوازراوەکەی د. عەبدولعەزیز لەگەڵ کتێبەکەی موکریانیدا یەک دێتەوە و بە پێی ڕواڵەت، پێم وابێ هەر لەوێشەوە وەرگیراوە چونکە موکریانی پێش د. عەبدولعەزیز بووە بەڵام لە ســـەر ئەو بۆچوونە ســـوور نیم چونکە کتێبەکەی عەبدولعەزیزم لا نییە. دیســـان گومان دەبەم، گومانێک کە لە ســـەر پێداویســـتییەکان هەڵچندراوە عەبدولعەزیز کە لەم بابەتەدا خۆی لە باســـی موکریانی لاداوە ڕەنگدانەوەی ئەو توندییەیە کە بەرانبەر خەتێ بوویەتی چونکە تاوانبارکردنی خەتێ بە خیانەت یەکەم جار لە موکریـانییەوە بووە کە لەو بوارەدا پێش هەمووان کەوتۆتەوە و چی پێ کراوە کردوویەتی بۆ ئەوەی خیانەتەکەی بە سـەردا بسـەپێنێ، بۆیە مەیلی مامۆسـتا عەبدولفەتاح بۆ ئەوە چووە باسـێک بداتە پاڵ موکریانی وەک پینەی سـپی بە شەوەزەنگەوە دیارە لە باسی خەتێ و فەتوا نەگبەتەکەیدا.

ماوەی پێنج مانگی نێوان ڕێکەوتنەکە و مردنی ڕەشــید پاشــا، بۆ ئاشــتەوایی دوای جەنگ و شـــەڕ ماوەیەکی پێوانەیی کورتە بە پێوانەی نیوەی یەکەمی ســـەدەی نۆزدەیەم و ڕۆژانێــک بە دەعوەت و مزگێنی و مێوانــداری و خۆئامادەکردن بۆ دوای سـەفەری میر، تا ئاسـتی دڵنیابوون بە سـەر دەچن و دوای ئەوە ئامادەسازی سەفەری سواری دێت بە ڕێیەکدا کە نە کورتە و نە خۆشــە... ئەوجا ڕۆژانی پێشــوازیکردن و ڕێوڕەســمی مێوانداری و فەرمان و شـــتگەلێ کە ماوەیان دەوێ و بە خەیاڵمدا نایەن لە بابی عالی تێدەپەڕن و هەموو ئەوانەش بە پێی موکریانی و ســـەرچاوەکە ڕوویان داوە و مامۆســـتا عەبدولفەتاح خۆی لە پەراوێزەکەدا باســـی کردووە. جا ئەگەر ئەو ماوەیە بۆ ئەو لستە درێژەی هۆکاری دواخسـتن زۆر بێ، لە هەموو ماوەیەک زیاترە کە پێویست بە لەناوبردنی میر بکا ئەگەر لە سەرەتاوە دەستنیشان کرابێ. ئەوەی مەسەلەکە ڕوونتر دەکاتەوە لەناوبردنەکە خۆیەتی کە پتر لە یەک ساڵ دوای مردنی ڕەشید پاشا بووە و لە لاپەڕە 142ی ناوبراوی کارواندا و لە ناوەڕۆکی گوتارەکەی مامۆســـتا عەبدولفەتاحدا هاتووە کە میر ســـاڵی 1838 لە ڕێی گەڕانەوەیدا بەرەو ڕەواندز لەناوبراوە... زانیشمان کە ڕەشید پاشا لە سەرەتای 1837 مردووە. جا ئەگەر ئەو هەوڵەی والی بەغدا نەبێ بۆ تێکدانی پلانەکەی دوژمنە هەرە ســەرســەختەکەی، کە موکریانی باســی کردووە، چی بووە هۆی ئەو دواکەوتنە؟ بە هەرحاڵ، بۆ ســـوڵتانی عوســـمانی پاکانە ناکەین و ئەگەر هەوڵەکانی والیی بەغدا لەگەڵ هەوای نەفســـیدا ڕێک نەهاتبا یا شـــتی تر ختووکەی هەستی نەدابا دەستی بۆ ئەو کارە وەحشیگەراییە دژە شـەرەف و چاکەخوازییە نەدەبرد بەڵام ئەوەی لە بارەی ئەو سڵە زیادەیەوە دەمانوەستێنێ - دوای مردنی ڕەشـــید پاشـــا - ئەوەیە هیچ جێیەکی ئامادەکراو لە بیری نووسەر و خوێنەردا نامێنێ ئەگەر ئەو پێنج مانگەی کە مامۆستا عەبدولفەتاح بە بەســـی زانیوە (بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ میر و پێدانی فەرمانی پاشـــایەتی) جێی باوەڕمان بێ.

من لەگەڵ لۆژیکی گوتارەکە خۆیدا ئەوە دەڵێم: ڕازی نابێ ساڵێکی تەواو دوای مردنی ڕەزا پاشا بە کاتێکی پێویست بزانم بۆ جێبەجێکردنی کوشتنی میر کە دوو ســـاڵ بووە پیلان بۆ داڕێژراوە کەچی پێنج مانگ ئەوەندە بەرین بۆتەوە بەشی ئاشتەوایی و جەنجاڵی ڕەواندز و سەفەر بۆ ئەستانە و دیداری سوڵتان و دەرچوونی مەرســـووم و فەرمان شـــتی لەو بابەتانە بکا و دەزانین بەقاڵێک یا کوتاڵفرۆشـــێکی ڕەواندز نەیدەتوانی لە ماوەی دوو مانگ کەمتردا ســـەفەرێکی بەغدا بۆ کڕین و فرۆشـــتن بکات و ئەگەر بۆ کڕینیی شـــتومەک خۆی بۆ سـەفەری ئیسـتەنبوڵیش کۆ کردبایەتەوە و لە گەڕانەوەدا بچووبایەتە سـیواس، کە میری لە گەڕانەوەدا لێ کوژرا، بە لای کەمەوە پێنج مـانگی دەبرد... لەو ڕۆژگارەدا ســـەفەری حەج بە چوون و هاتنەوەوە و بێ هیچ ئاشـــتەوایی و مەرسووم و مێواندارییەک، بە لای کەمەوە ساڵێکی دەخایاند.

نیازمان نییە مێژووی عوسمانییەکان لەو بارەیەوە بنووسینەوە کە پەیوەندی بە ئیمـاراتە کوردییەکـانەوە هەیە تـا بە قووڵاییـدا ڕۆبچین و بە ڕەهەنـدەکـانـدا بگەڕێین و بە دوای باســی لەوە درێژتردا چنگەکرێ بکەین کە لە پێویســتی وردەکـاری فەتوایەک زیـاد بێ کە مەلایەک لە بـارودۆخێکی زانـدراودا دەریکردووە. هیچ یەکێ لە ئێمەش بێتاوانکردن یا تۆمەتبارکردنی بە خیانەتی مەزن بە شـــێوەیەک لە ئەســـتۆ نەگرتووە کە بەڵێنـدەرێک بۆ ئەوەی لە کارەکەیدا ئیفلاس نەکات ئەرکی تەواوکردنی بینایەک لە کاتێکی دیاریکراودا لە ئەســـتۆ دەگرێ و حەقیقەتیش نێچیری لێکۆڵەرەوەیە وەک نێچیری ئیمانداریشـــە یا وەک دەبێ نێچیریان بێ، لە هاوکێشـــەی بێتاوانی و تاوانباری خەتێشـدا، چاومان دانەپۆشـراوە تا ئەو جیاوازییە گەورەیە نەبینین کە لە نێوان خیانەت و دڵســـۆزیدا، لە ئاگایی نەتەوایەتیماندا چونکە بێتاوانییەکەی بۆ تۆ و بۆ من و بۆ هەموو کورد مژدەبەخشـــە و بەڵگەی ڕاســـتی بڕیارەکەی میری گەورەیە و دیارە کورتبین نەبووە و ورەی نەڕووخاوە و چەندین سـاڵ بەرانبەر خۆفرۆشـــی ســـەرۆکی فەتوادەری ئیمـارەتەکەی گێـل نەبووە تـا هـاتنی عوسمانییەکان لە سەردەمی داوود پاشادا، بەڵام ئەگەر خیانەتی کردبێ، جگە

لەوەی شـــێواندنی زانایەکی گەورەیە کە زانای گەورەی کورد و ناکورد لە ماوەی دەیان ساڵدا لە بەر دەستی پێگەیشتوون، مۆرێکی شـەرمەزاریشـە بە تەوێڵی هەموو چرکەیەکی تەمەنی ئیمـارەتەکەی میری گەورەوە کە خەتێ تیایدا فەتوادەر بووە و نە میر لێی دەرباز بووە نە ئەحمەدی برای و نە هیچ کەس لەوانەی دوور یا نزیک پەیوەندییان بە دەســەڵاتەکەوە بووە و تەنانەت ســـەرجەمی کوردیش دەگریتەوە کە دوای فەتواکەش، هەتا مردنی، هەموو شـــتێکیان بۆ دابین کردووە. قوتابخانەکەشـــی وەک خۆی بە خوێندکارانەوە مـایەوە و نـاوی لە ســـەرەوەی گومـانەوە بوو تـا ئەو کـاتەی کتێبەکەی «موکریـانی» ڕەحمەتی بڵاو بووەوە، حـاجی قـادری کۆیی و حـاجی مەلا عەبدوڵای جەلی، لە کاتی خوێندنیاندا پێکەوە لە باڵەک، قوتابی ئەو بوون و پێش ئەوانیش مامۆســـتاکەیان حاجی مەلا ئەســـعەدی جەلی، باوکی حاجی عەبدوڵای جەلی، وەک لە هەندێ حاشییەدا دەردەکەوێ و نووسیویەتی کە لە قوتابخانەی خەتێ لە شـەقڵاوە نووسـراوە، لە قوتابخانە هاوینییەکەی خەتێ، لە شەقڵاوە خوێندوویەتی.

کـاتێ بە دوای ئەو بـاســـــانەدا لە دوو تـای تەرازووی تۆمەتبـارکردن و بێتاوانکردندا دەچم، دەزانم پێویسـتە بابەتیانە بم و لە هەردوو سـەرەوە دووی ڕاســتی بکەووم و خزان بە لای چنینەوەی ئاو خاڵانەدا کە بۆ تاوانبارکردن یا بێتاوانکردن دەست دەدەن و بە پێی ئارەزوو و خواستن، وەک بۆ زەید ڕاستە بۆ عەمریش هەر ڕاســـتە بەڵام کەمتر دەکەوێتە بەردەم هەڕەشـــەی بەتەڵەبوونەوە چونکە بە چاوی کراوەوە دەیبینم و لە دەمارەکاندا هەســـت بە بزاوتنی ئارەزوو دەکەم و لە بۆچووندا ئاشکرای دەکەم.

ئەگەر بە خوێنەر بڵێم ئینســـاف نییە و لە بەرژەوەندی نەتەوەییشـــدا نییە پەرۆشـــی لێکۆڵەری کورد بۆ تۆمەتبـارکردنی خەتێ لەوە زیـاتر بێ ئەگەر «عەلی مەردان»ی مەرحووم تۆمەتبار بێ لەبەر ئەوەی کارەساتەکە بۆ خەتێ و میریی گەورە زەرەری زۆر زیاترە و شـــتێکم گوت کە ئەرکی نەتەوایەتی و وابەستەبوون بە ڕاستییەوە دەیسـەپێنن و بەرچاوڕوونییەکیشی تێدایە ئەوەش

ئەوەیە کە سەپاندنی ئەو خیانەتە نە شیرنایەتی شەکرە نە شاگەشکەی سەرکەوتنی تێدایە ئەوجا ئەگەر هەردوو تای خیانەت و بەرائەت بەرانبەر بن دەبێ لایەنی بەرائەتەکە بین جا تۆمەتبار زانایەکی کورد بێ یا گۆرانیبێژێکی بولگاری یا هەر بەشەرێکی تر بێ.

بە دڵێکی ئاسوودەوە دەڵێم ئەوەی لەو فەتوایەدا ڕووی دا، ئەوەیە بە ڕەزامەندی میر بووە و دواییش بە ڕەزامەندی هەمووان ئاشتەوایی کراوە و مستەفا ڕەزا پاشاش لە هەرچییەکی گوتوویەتی ڕاستگۆ بووە و لە ژیانی خۆیدا گشت بەڵێنەکانی بەجێ گەیاندووە و میریش ئەوەندە گێل یا غافڵ یا بێتوانا نەبووە وەک دەردەکەوێ و وەک منداڵێک بە زۆر بیبەنە بەر خوێندن، خۆی بە دەستی خیانەتی خەتێوە نەداوە. میریش لە بەردەم جەبەرووتی خەتێدا بێئیرادە بووبێ، چەند زێدەڕۆیی لە ڕۆڵی زانای ئاینی بکرێ، لۆژیک قەبووڵی ناکات.

لە ڕاستیدا میر، لە سەرەتای دەسەڵاتیدا ئیبن ئادەمی زانای وەک بەرپرسی فەتوا دانا و دوای ئەوپەڕی دوو ساڵ بۆ هۆی ناتەبایی بۆچوونیانەوە وەلای نا و بە زۆر لە «وەڵزێ» ماڵنشینی کرد. ئەوەش ئیبن ئادەم خۆی لە دەستنووسی «سلسلة الذهب»ی 1234دا نووسیویەتی. ئیبن ئادەمیش پلەوپایەیەکی زانستی و ئەدەبی شۆرەتێکی وای هەبوو، ڕێی پێ دەدا بەرانبەر نارەوایی بوەستێتەوە کە سەد خەتێ نەیاندەتوانی بەرەوڕووی ببنەوە و لە سەر ئەوەشەوە مامۆستای خەتێ و چەندین زانای گەورەی تر بوو و یەکێ بووە لە زانا ناودارەکانی سەرجەمی ئیسلام کە نووسینی لە بوارە جیاوازەکانی ئیسلامی و عارەبیدا ئەوەندە زۆرن لە عەقڵدا جێیان نابێتەوە.

ئەو ناکۆکییەشی کەوتە نێوانیانەوە نەدەگەیشتە هەزاریەکی فەتواکەی خەتێ کە دەڵێن دەسەڵاتی لە سەر وەستابوو و ئەویش ئەو میرە بوو کە دوو مامی خۆی لە سەرەتای دەسەڵاتیەوە کوشت بۆ ئەوەی لە مەترسییان دەرباز بێ و دەشیەویست دەوڵەتێکی بەهێز دامەزرێنێ. توندوتیژی میر لە ئاستێکدا بوو

فەرمانی کوشتنی یەحایا بەگی مامی و عوسمان بەگی کوڕی لە کاتێکدا دا، کە لای خۆی بەند کرابوون و ماوەی شەو و ڕۆژێک تەرمیان بە هەڵواسراوی مانەوە و دوایی بە لای گۆڕی «تەمر خان»ی مامیەوە کە ئەویش لە بەندیخانە، بە تاریکەشەو خنکێندرا، بنێژرێن (تەماشای لاپەڕە 30 - 33ی کتێبەکەی مەرحووم موکریانی بکە).

میر، سەری بە سەر و ئەملا و ئەولای هەموو سەرگەورەیەکی خۆبەگەورەزانی ناوچەکەی خۆیدا کێشا و لە بەلاداخستنی شەڕی نەیارەکانیدا ئەوپەڕی توندوتیژی بەکار دەهێنا تا گەیشتە ئەوەی لە ئەنجامدا پێکدادان لە نێوان خۆی سوپای خودی سوڵتاندا قەوما و لە یەک جار زیاتر ڕووبەڕووی بووەوە و خەتێ و غەیری خەتێ لە زاناکانی کورد لەو سەردەمەدا ئەو ڕووداوانەیان دیوە و نە هیچیان کردووە و نە نارەزاییشیان دەربڕیوە. ئیتر ئەو نهێنییە شەیتانییە چی بووە لە شەو و ڕۆژێکدا وای لە خەتێ کردووە ببێ بە زەبەلاحێک ڕۆژگار و شوێن و دەسەڵاتی بۆ بلوێن تا فەتواکەی بە ئەعوزو دەست پێ بکات؟

ئەوەی لە لایەن تاوانبارکەرانەوە دەدرێتە پاڵ خەتێ بە شێوەیەک کاریگەری لە سەر عەقڵ و ڕۆح هەیە ئیرادەی دەربازبوون و خۆشەویستی ژیان لە پیاوێکی وەک میر دەسێننەوە کە تەمەنی خۆی بە دەسەڵاتداری و حەزی زاڵبوون و یەکبوونی بەڕێ کردووە و نەک هەر ئیمارەتەکە، ئەوە شتێکە بۆ هیچ پێغەمبەرێکیش لە پێش خەتێدا هەڵنەکەوتووە و تەنانەت «ڕاسبۆتین»یش لە جادوو و دوورخستنەوەی جنۆکان شکستی تێدا هێنا! ڕازیبوون بە بوونی هێزێکی ئاوها لە کەسێکی بێ ئەسبابی تێکشکاندن بەرانبەر کەسێک کە خۆی تێکشکێنەر بێ، شتێکە مرۆڤ چەند هۆشی خۆی لەگەڵیدا ڕابێنێ، ناچێتە عەقڵەوە.

ئەگەر مەحاڵ بۆ ئەوە بێنینەوە و بڵێین میر نەیتوانیەوە بە ئاشکرا لە ڕووی خەتێ بوەستێ، ئەی نەیدەتوانی پیلانی لەناوبردنی، بە جۆرێ لە جۆرەکان

دابنێ و بە شێوەیەک لە شێوەکان بیفەوتێنێ؟ ئەگەر میر توانای تێکشکاندنی لەشکری سوڵتانی بووبێ، وەک ئەوانەی مافی ئەو فەتوایە لە خەتێ دەسێننەوە لە سەر ئەوە سوورن کە خیانەتکاری کرێگرتە بووە، باسی دەکەن ئەی چاوە ساغەکەی میر کوێر ببوو تا ئەو خیانەتە ئاشکرایە نەبینێ و هەوڵێکی ڕەحمانی یا شەیتانی بۆ دەربازبوونی ئیمارەتەکەی لەو جۆلاییکەر[5]ە بێ لاقە بدا؟

پێ دەچێ مەیلی بە خائینکردنی خەتێ لای ئەوانەی کە دەیانەوێ خائین بووبێ، بە لای ئەوەدا دەچێ کە پیاوانی ئاین (مەلاکان) وا پیشان بدەن کە تا ئاستێکی زۆر کاریگەرییان لە سەر ڕووداوە گەورەکان هەبووە و ئەو بۆچوونەیان ڕاستە کە میر و سوپاکەی و براکانی و خەڵکەکە بەرانبەر فەتواکە ئیرادەیان سڕ بووە و بێدەسەڵاتانە بەرانبەر کارەساتێک ڕاوەستاوون ئەگەر ئەو فەتوایە نەبوایە دەکرا خۆیانی لێ لابدەن! سەرجەمی ئەم بۆچوونانە جگە لە خەیاڵ هیچی تر نین و شتی گرنگیش لە وردەکارییەکانیدا هەر خەیاڵن.

زۆربەی هەرە زۆری مەلاکان لە خەڵکی ڕەشوڕووتی خەلقەندەی خوا بوون و مەژی و مەمرە بەڕێوە دەچوون و توانای ئەوەیان نەبوو گاریگەرییان لە سەر کاروباری میران و گەورەپیاوان هەبێ و جگە لە قسەکردن لە بازنەی وانەگوتنەوەی مزگەوت و هەندێ کێشە و کاروباری خەڵک کە پرسیاریان لێ دەکرا، شتێکی تریان نەبوو، ئەوجا خەڵک سەردانی دادگاکانیان دەکرد و مەلاکانیش دەبوو ماوەی زۆر چاوەڕوان بن تا یەکێ بێ و پرسیاری لە بارەی تەڵاق و میراتی و هاوسەرگیری نێوان فڵان و فیسارەوە لێ بکات، کە دوو جار شیری ژنێکیان خواردووە. لەو ساڵانەی دواییشدا بارودۆخی ژیانیان گۆڕانی بە سەردا هات تا ئەوەی کە بیستم مانگانەی یەکێکیان، کە دەمناسی، نزیکەی دوو سەد دیناری مانگانەیە، وەک نوکتەی نزیک لە ڕاستییەوە گوتم ئەگەر مەعاشەکەی بە زانستەکەی پێوانە بکرێ، ئەو پارەیە یەکجار زۆرە و ئەگەر

---

[5] اخطبوط – هەشتپێ.

بە گوێرەی نەزانینیشـــــی بێ، ئەو پارەیە یەکجار کەمە. هەر ئاوهاش بە بێ کاریگەری لە سەر ڕووداوەکان، لە جێی خۆیاندا مانەوە.

لەم لایەنەوە قســـان درێژ ناکەینەوە چونکە بێ ئەنجامە و باســـی پلەوپایەی شێخول ئیسلام و شێخول ئەزهەر و موفتی شاری قودس و قازی شەرع (لە سەردەمی عوسمانی و پێشتردا) ناکەین چونکە ئەوانە تاکی فەرمانبەر بوون و ڕەفتاریان لە شـــتێکەوە بۆ شـــتێکی تر جیاواز بوو بەڵام ئەوەی لەم بابەتەدا گرنگە باسی یەکێکە لەو زانا هەرە هەڵکەوتووانەی زەمان و شوێن لە وێنەیانی نەدیوە و پلەوپایەی زانســـتییان و ڕواڵەتی ڕاســـتییان ڕێی بۆ خۆش کردوون ڕێزی خەڵک بە دەست بێنن و دەسەڵاتیش حیسابیان بۆ بکا، زۆربەی ئەوانە دوور لە دەســـــەڵات لە لادێـدا ژیـاوون و مەگەر بە دەگمەن دەنـا لەگەڵ دەسـەڵاتدا یەکتریشـیان نەدیوە. بەڵام ئەوانەی لە شـاردا ژیاوون، ئاسـایی بوو هاتوچۆیان لەگەڵ قائیمقام و پارێزگار و والی (ســــەردەمی عوســــمانیدا) و فەرمانبەری گەورەی لەو بابەتانەدا بووبێ و ئەوەش جێی سەرسوڕمان نەبووە و ڕەنگە بە دەگمەنیش بێ ڕووی دابێ حکوومەت هانای بۆ بردبن و ئەوانیش لە بەرژەوەندی خەڵکدا بە دەنگییەوە چووبن تا شـــەڕێکیان لێ دوور بخەنەوە. ئەوەندەی من بزانم هیچ کام لەو زانایانە سەریان بۆ دەسەڵات شۆڕ نەکردووە مەگەر بەرژەوەندییەکی شەرعی لە سەرشۆڕکردنەکەدا بووبێ یەکێ لەوانە بە تایبەتی دەناسم، کە پێویست بە ناوهێنانی ناکات، حکوومەت هەموو هەوڵێکی لەگەڵیدا دا بۆ ئەوەی فەتوای جیهاد لە مایســـی 1961دا بدات بەڵام ئەو لە بەر هۆیەک کە بە ئاشـــکرا باســـی کرد، ڕازی نەبوو، هۆیەکەش ئەوە بوو حکوومەت باج لە خەمر و شتی حەرام وەردەگرێ.

ئەو نامەیەی نادر شـــای ئەفشـــار بە بیری خوێنەر دەهێنمەوە کە بۆ شـــێخ حەســـــەن گڵەزەردەیی نـاردبوو لەگەڵ وەڵامەکەی ئەمیـان کە وێنەیەکی ڕاســـتگۆی هەڵوێســـتی پیاوی ئاینییان تێدایە لە ڕۆژی تاقیکردنەوەدا. ئەگەر یەکێ لەوانە بە هۆی لێهاتوویی و کەسایەتی بەهێزیەوە گەیشتە ئەو ئاستەی پیاوانی دنیا ڕێزی بگرن و دەســـتی ماچ بکەن، ویژدان ڕێ نادات لە هەموو

بارێکدا بۆ دواکەوتوویی بگێڕدرێتەوە. جێی سەرسوڕمان نییە سولْتان عەبدولحەمید، کاک ئەحمەدی ئەوەندە بە لاوە مەزن بێ تەنانەت باسی ئەوەش بکرێ کە بووە بە موریدی. ئەو سولْتانە هەر خۆی بوو کە ڕازی نەبوو فەلەستین بە جووەکان بفرۆشێ ئەگەرچی زۆر پێویستی بەو میقدارە پارە زۆرەش هەبوو کە لە بەرانبەردا پێیان دەدا. یەکێ لە کچەکانی، لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ناوی «مەشفەقە»ی بیر هاتۆتەوە کە دایکی دوای هاوسەرگیری لە سولْتان لێی نراوە، ئەوەش لەوەوە بووە کە سولْتان داوای کردووە لاپەڕەیەکی قورئان بکرێتەوە، تیایدا دواوشە «مشفوق» بووە.

لەگەڵ لۆژیک و پێوانەکاریدا ڕاست نایەتەوە کوفری ڕەها بە ئاین بدرێتە پاڵ دەسەڵاتداری عوسمانی هەر بۆ ئەوەی ڕاستگۆیی مستەفا ڕەزا پاشا و فەرمانەکەی سولْتان مەحموود ڕەت بکرێنەوە و خۆبەدەستەوەدانی ڕەهاش بۆ دین بدرێتە پاڵ میری گەورە تا سەر بۆ فەتوایەک شۆڕ بکات کە خەتێیەکی خائین، کە دەکرا کەولْی بکات و بیکولْێنێ، دەریکردووە. باسی ئەوەش کە ڕەشەخەڵکەکەی کورد لە ژێر کاریگەری دیندا بوونە و ئەوەش هۆکار بووە بۆ فیرعەونایەتی خەتێ و بێدەنگبوونی میر، دوورکەوتنەوەیەکی زۆرە لە ڕاستییەوە چونکە وابەستەیی خەڵکەکە بە دینەوە لە بەجێگەیاندنی فەرزی دینی و ئەرکەکانی تێنەپەڕاندووە تا بگاتە دەستوەردان لە سیاسەتی دەسەڵاتدارێتی و باوەڕیش ناکەین میر لە هیچ بڕیارێکدا دادپەروەرانە بووبێ یا نادادپەروەرانە پەنای بۆ ڕای گشتی بردبێ و باوەڕیش ناکرێ ڕەشەخەڵکە کاسب و ڕەنجبەرەکانی شار و دێ لەبەر ئەوە دڵیان بە ڕێکەوتنی نێوان سوپای میر و سوپای عوسمانی خۆش بووبێ دوایی ماڵوێرانی و کاولکاری و کوشتاری بە دوادا بێ.

لە ڕاستیدا میرانی کورد وەک هەر دەسەڵاتدارێکی نەتەوەکانی تر حیسابیان بۆ بۆچوونی ڕەشەخەڵکەکە نەکردووە مەگەر بەشی ئەوەی لە جەنگ یا لە ئاشتیدا چەندیان کەڵک بۆیان دەبێ، ئەوەش کاریگەری لە سەر ئەو خەڵکە دەبوو کە لە شتی چاوەڕوانکراودا پرسیان پێ نەدەکرا لەبەر ئەوەی بۆ

هەڵگیرسانی جەنگ بەپەرۆشەوە نەبوون. بەڵام ئەوەی هەموو خەڵکی ئیمارەتێک دوعای سەرکەوتنیان بۆ سوپای میرەکەیان دەکرد، هۆکاری سەرەکی ئەوە بووە کە تێکشکانی سوپاکە دەبووە هۆی وێرانبوونی ماڵ و نەمانی هەموویان. خەڵکی بابان کە کورد بوون، پێیان خۆش بوو سۆران بدۆڕێ و خەڵکی سۆرانیش کە کورد بوون پێیان خۆش بوو بابان تێکبشکێ.

هیچ گومانی تێدا نییە فەتواکەی خەتێ، ئەگەر بە ڕەزامەندی میر بووبێ یان نا، بۆ ڕەشە خەڵکەکە فێنکاییەک بوو و لە سەر دڵیان نیشت چونکە ڕێی خوێنڕشتنیانی گرت و ناموس و سەرمایەیانی پاراست و ئەگەر تۆش، ئەی خوێنەر، یەکێ بوویتایە لە دانیشتوانی ئەو سەردەمەی ڕەواندز هەمانی ئاواتی ئەوانت دەخواست. لەم ڕۆژگارەشتدا، دوای ئەوەی گەیشتوویتەتە سەردەمی گەڕان بە ئاسمانەکاندا، ئەگەر بکەویتە بارودۆخی ئەوانەوە هەمان ئەو ئاواتەی ئەوان دەخوازیت.

ئەوە دەڵێم و دەزانم سەلامەتی نەتەوەیی لەوە بەرزتر و ڕاستتر و گرنگترە پێوەرەکانی سەلامەتییەکەی لە بەر خاتری سەلامەتی کاتیی بەشێکی لە ئاڕاستەی خۆی لابدا چونکە ئەوەش دەزانم بەرەوڕوو کردنەوەی هەر بەشێکی ئەو گشتە بەرانبەر مەترسی لەناوچوون خەسارەتی بەشێکی گشتە.

دەبێتە جۆرە کفرکردنێک بە مێژوو ئەگەر بێم لە میرە کوردەکان ببوورم کە لێکدابڕان و شەڕی یەکتر و ململانێی یەکتریان کردووە، ئەوجا گلەیی ئەوەیان لێ بکەم کە وازیان لە تاقیکردنەوەی جەنگێک هێناوە کە لە باشترین یا خراپترین باردا جەنگێکی دۆڕاو بووە. هەر دەڵێی ئەگەر لە شەڕی ناوخۆ و یەکترکوشتن لێیان ببوورم دوایی گلەیی ئەوەیان لێ بکەم کە خۆیان لە شەڕێکی دۆڕاوی وەک ئەوەی ڕەواندز لاداوە کە فەتوایەک بە ئیزنی میر ڕایگرتووە، دەبم بەوەی دژی بنەمایەک بم بۆ ماڵوێرانی مێژوویی کورد لە ڕۆژگاری کۆرشی مەزنەوە بۆ کورد نووسراوە.

قســـەشـــم لە بارەی لێبوردن لە میرەکان دوای لۆمەکردنیان لە ســـەر یەکتر کوشـتن ئەوە ناگەیەنێ قسـەکردن لە سـەر هەڵەی ئەوان حەرام بکەم بەڵکوو ئەوە دەگەیەنێ ئەو یەکترکوژییە بە خیـانەتی نەتەوەیی نەزانم، ئەگەرچی ناچاربوونی میری گەورە لە دواســـاتدا بۆ ڕازیبوون بەرهەمێکی تاڵی شـــەڕە ناوخۆییەکانی پێشـــتر بووە کە پتر لە بیســـت ســـاڵ درێژەی کێشـــاوە و سووتەمەنییەکی تاکی کورد و ماڵی کورد و کشتوکاڵی کورد بووە.

من لە گۆشـــەنیگای تویژەرێکەوە ئەو قســـانە دەکەم کە لە ســـەرجەمی تابلۆ مێژووییەکە بڕوانێ کە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا لە ڕووبەری کوردستان بە شێوەیەکی تایبەتی کێشراوە تا خەتێ و غەیری خەتێ وەک یەک ببیندرێن. لە گۆشەنیگای جیاوازی نێوان تەبایی گشتی و ناتەبایی گشتییەوە - یا شتێ بە گشـتی بچێ- و هەڵسـەنگاندنی قازانج و زەرەرەوە لە هەردوو حاڵەتەکەدا ئەوە دەڵێم.

بەڵام کە ئەو پێوەرە ڕەهایەش دەخەمە حیسابەوە، ڕاستییەکی گرنگیش لەبیر ناکەم ئەگەر تەبایی کورد بەردەوام بوایە هەتا ئێستا دەمایەوە، ئەوەش ئەوەیە کە هێزی عوسـمانی و شـاهەنشـاهی و ئەوەی لە ڕووی بەرژەوەندی دەوڵەتی زلهێزەوە پەیوەنـدی پێیـانەوە هەیە، بە دیـار تەبـایی کوردەوە دەســـتەوئەژنۆ دانەدەنیشـتن و تەماشا بکەن و کەس نەیدەزانی ڕووداوەکان چۆن دەکەونەوە ئەگەر بەرژەوەندی زلهێزەکان هاوتەریبی قاجارەکان و عوســـمانییەکان بوایە. دیتمان چۆن لە دژی محەمەد عەلی پاشا دەستیان وەردا کاتێ بووە هەڕەشـە لە سـەر عوسـمانییەکان و لە بارێکی هاوشـێوەدا شـەڕی قەرمیشـمان لە دژی ڕووس دیت.

ئەم قســـانە لە ســـەر بابەتێک کە ڕووی نەداوە، بە ناو بازنەیەکی خەیاڵیدا دەخولێنەوە بەڵام لێی دەوەشـایەوە ڕوو بدات و مافی ئەوەی هەیە بە هۆشـی خوێنەری کورددا تێپەڕێ: یەکێتی بیر کە بناغەی هەموو ســـەرکەوتنێکی گشـــتییە، هەموو دەمێ نابێتە بیانوو بۆ چوونە هەموو شـــەڕێکەوە. بە هەرحاڵ

ئەوە بەسەر چوو و با نەوەی ئێستا و داهاتوو لە وانەکانی بگەن و لەو نهێنییە داخراوەش بگەن کە کۆتایی هەموو شەڕێکی کورد کارەساتە.

لە بەشی یەکەمی کتێبی *«حاجی قادری کۆیی»*دا باسی ئەو هۆکارەم کردووە کە ماوەی نزیکەی 2400 ساڵ، لە دوای ڕووخانی مادەوە ڕێی نەداوە کورد دەوڵەتی خۆی هەبێ، ئەوەش شوێنی کوردستان بووە لە نێوان سێ هێزی مەزندا، ئیمپراتۆریای ئێران و چەقی هێز لە بابل و ئەوەی پێی دەگوترێ هێزی هیلینی (یۆنانی) و ڕۆمانی. ئەوانە لە بازنەیەکی داخراودا دەوریان دابوو و هەموو ئابووری کوردستان وەک ئاوی شاخەکان بەرەو خاکی ئەوان دادەچۆڕا.

ئەوەی لە ماوەی هەزاران ساڵ ڕووی دا، ناووم لێ نا لەبەرچوونی ئابووری کورد و ڕێی نەدا سەرمایەی کوردی دابمەزرێ کە بناغەی دەوڵەتە. تۆش لەبەرچوونی بیر و داهێنان و هەرچییەکی بۆ هێرشهێنان لە لایەن ئەو هێزانەوە لەگەڵیاندا دێ، بخەرە سەری... ئەوەشم گوتووە ئەگەر ئیمارەتێکی وەک بابان یا سۆران بە لێدانێکی عوسمانییەکان یا قاجارییەکان لەناو بچێ، کەواتە حوکمی لەناوچوونیان لە ڕۆژگاری کۆرشی مادشکێنەوە دراوە. تۆش دەتوانیت بگەڕێیتەوە سەر لاپەڕەکانی کتێبی ناوبراو.

قسەی ئێرە ئەو کارەساتانە ناخولقێنن کە ڕوویان داوە، بەڵام وەک هەن دەیانخاتە ڕوو و بێئومێدیش ناخاتە دڵەوە بەڵکو چاو لە ڕووی واقعێکدا دەکاتەوە هەیە و لە گەلی کوردی دەوێ، بە تایبەتی لە ڕۆشنبیرەکانی، بە هەوڵی بەکەڵک شوێنەوارەکەی نەهێڵن و بە گفتوگۆی بەسوود، بە سەر کاریگەرییاندا زاڵ بن.

با بۆ لای کلۆڵییەکەی خەتێ بگەڕێینەوە و بڵێین ئەوەی خوێنەر لە سەرماڵنشینکردنی ئیبن ئادەمەوە لە وەلزێ لە پێش 1234 ەوە خوێندییەوە دەکاتە ئەوەی مامۆستا عەبدولفەتاح لە جێیەکی گوتارەکەیدا گوتوویەتی کە ڕێی تێ دەچێ جێهێشتنی ڕەواندز لە لایەن ئیبن ئادەمەوە بۆ ئەوە بگەڕێتەوە

له ڕەفتاری خەتێ پەســـــت بووبێ. ئەو ڕۆژەی فیتنەیی فەتواکە پەیدا بوو، بیست ساڵ دەبوو ئیبن ئادەم لە دەرەوەی ڕەواندز نیشتەجێ ببوو. ڕێ بە خۆم دەدەم بڵێم لێکدانەوەی وا بە گومان زیاتر بە لای بێتاوانکردندا دەچێ. بنەڕەت بێتاوانکردنە و سەرقاڵکردنیش پێیەوە پێویستی بە سەپاندن هەیە ئەوەش بە پێی فیقهـــ و دادگا و سەرجەمی بیر. «حوزنی»ی خوالێخۆش بوو لە لاپەڕە 74ی کتێبەکەیدا دەڵێ خەتێ لە سێبەری دەسەڵاتی دەستەجەمعیدا دەســـەڵاتی لە دەســـت دا و *«بە ناچاری گەڕایەوە گوندی خەتێی ناوچەی هەرووتێ»*.

بە نەختێ بەگەڕخســـتنی مۆخەوە، پێویســـتە پرســـیارێک بووروژێنین: لە قسەکانی بەڕێز حوزنییەوە زانیمان وشکییەک لە نێوان خەتێ و میر ئەحمەددا هەبووە ئیتر چی وای لە خەتێ کرد بە درێژایی دەســـەڵاتی میر ئەحمەد لە ڕەواندز بمێنێ و ئەو دەســـەڵاتەی کە هەیبووە، لە کوێ لە دەســـتی داوە؟ هەڵەی موکریانی لە تاوانبارکردنی خەتێدا بەو ڕوونییە و ناحەزایەتی نێوان خەتێ و میر ئەحمەدیش بچێتە ســـەری وامان لێ دەکا چاوەڕوان بین میر ئەحمەد، دوای ئەوەی هەواڵی کوشتنی میری گەورەی پێ دەگا، بیکوژێ نەک دەسەڵاتی نەهێڵێ. قسەی موکریانی لە بارەی نەهێشتنی دەسەڵاتی خەتێوە لە سێبەری دەسەڵاتی دەستەجەمعیدا ئەوە دەڵێ کە خەتێ لە سەردەمی میر ئەحمەد و سلێمان بەگیشدا دەسەڵاتی بووە.

مانەوەی خەتێ لە ڕەواندز ماوەی نزیکەی شەش ساڵ دوای لەناوبردنی میری گەورە ئەوە دەردەخا کە گواستنەوەی بۆ گوندەکەی خۆی بە ئارەزووی خۆی بووە نەک بە زۆرەملێی کەس. قوتابخانەکەی هەر پڕ بوو لە خوێندکار و هەتا مردیش پلەوپایەی لە ناو خەڵکدا هەر بە بەرزی پارێزراو بوو. ئەوەی ئەمەش زیاتر ڕوون دەکاتەوە ئەوەیە کە گۆڕەکەی لە ڕەواندزە نەک لە دێیەکەی خۆی و ناچێتە عەقڵەوە تەرمەکەی بۆ جێیەک گوازرابێتەوە کە خەڵەکەی ڕقیان لێی بووبێ. ئەوەش دوورە لە کۆتاییەکانی ژیانیدا قوتابخانەکەی لە گوندەکەی خۆیەوە بۆ ڕەواندز گواســـتبێتەوە، چونکە ئەوەی لای ئێمە جێگیرە

ئەوەیە حاجی مەلا عەبدوڵا و حاجی قادری هاوڕێی لە کۆتایی 1270دا بۆ خوێندن سـەفەری باڵەکیان کردووە لە مزگەوتەکەی خەتێ، لە گوندەکەی خۆیدا جێگیر بوون.

ئەگەر بە قسەی مامۆستا عەبدولفەتاح ڕازی بین کە خەتێ 1772- 1775ی زاینی لەدایک بووە کە دەکاتە 1189- 1189ی کۆچی، دەبێ لەو کاتەدا کە حاجی قادر و باپیرم خوێندوویانە، ئەو لە هەشـتا سـاڵی تێپەڕاندبێ. بۆ پیرەمێردێکی بەتەمەنی ئاوهاش ئاسـان نییە نیشـتەجێبوونی بگۆڕێ ئەگەر نـاچـار نەبێ. لەو ڕووەوە کە چوونی بۆ ڕەوانـدز بۆ وانەگوتنەوە بووە لەوە بەهێزترە بۆ ڕێزلێنانی تەرمەکەی ببەنە ڕەواندز.

ئەو شـێوازە توندەی مامۆسـتا عەبدولفەتاح بۆ گرتنی هەر دەلاقەیەک بۆ بێتاوانکردنی خەتێ کرابێتەوە، ڕایگرتم و لە گەرمی شـێوازی دەربڕینیدا وای بۆ چووم کە بە تەواوی بـاوەڕی وایە بەڵگەهێنـانەوە بۆ بەخـائینکردنی خەتێ دەسـتکەوتی نەتەوەیی و مرۆڤایەتی تێدایە و لە ڕوونی دارِشـتنەکەیەوە بۆ تەواوکردنی ئەو ئەرکە و قەبووڵکردنی هەر بۆچوونێک کە تاوانباری دەکا و ڕەتکردنەوەی هەرچییەکی بێتـاوانی دەکـا یـا بە بێلایەن دەیهێڵێتەوە. ڕادەی سـووربوونی لە سـەر بەخائینکردن لە پرسـیاری ئاسـایی تێپەڕاندووە و دووی گومان و ڕێتێچوون کەوتووە و پێشـتر ئاماژەمان بە هەندێکیان داوە. نموونەی ئاسـانکاری بۆ تاوانبارکردنی ئەوەیە قسـەیەکی مەرحووم عەباس عەزاوی هێنـاوەتەوە و لە پەراوێزی ژمـارە 18ی لاپەڕە 151ی بەشـی دووەمی گوتارەکەیدا دایناوە و دەڵێ:

«مەلای خەتێ بەرماوەخۆری داود پاشا بووە و نامەم لە لا هەیە کە لە بارەی عیلمی ئیلاهییەوە پێشکەشی داوود پاشای کردووە...».

لە وشـەی «بەرماوەخۆر»ەوە، یەکسـەر ئەوە بە خەیاڵدا دێ کە کەسـێ لای کەسێکی تر پێگەیشتبێ. بە سـەرنجێکی سـاکار لە سـەر گوتارەکەی مامۆسـتا عەبدولفەتاح لە لاپەڕە 150 بەشـی دووەم دەردەکەوێ یەکەم دیداری خەتێ

و داوود پاشـــا کاتێ بووە کە تەمەنی خەتێ لە پەنجا ســـاڵ کەمتر نەبووە. ئەوەش لەوەوە دەردەکەوێ کە سـاڵی 1772- 1775ی زاینی لەدایک بووبێ و دەسەڵاتی داوود پاشاش لە نێوان 1817و 1831دا بووە. لە هیچ ڕوویەکەوە ویژدان و لۆژیک قەبووڵی ناکەن پیرەمێردێکیی وا کە سـەرقاڵی زانسـت بووە، بە «بەرماوەخۆر» لە قەڵەم بدرێ.

لە ڕاســـتیدا عەزاوی لە تۆمەتبارکردنی پیاوانی ئاینیدا بەرەیەکی فرەوانی گرتووە و هیچ کامێک لەوانەی لە ســـەردەمی داوود پاشـــادا ژیاوون، وەک عەبدولڕەحمان ڕۆژبەیانی زانا و ئەبو ســـەنا ئالووســـی زانا و مەولانا خالید و یەحیا مزووری زانا، لە تۆمەتبارکردن دەرباز نەبوونە. مامۆستا عەبدولفەتاحیش ئاماژە بە قسەکانی دەکا، بە ڕێبازێکدا کە پێی دەگوترێ لایەنگیری و لە ڕۆڵی پیاوانی ئاینی لە چارەنووسی ئیمارەتە کوردییەکاندا بە دوایدا دەڕوا.

قسەکردن لە سەر هەموو ئەوانە تا ئاستی بێکۆتایی درێژە دەکێشێ و وا چاکە بە دوو یا ســـێ نموونە کۆتایی پێ بێنین کە لەگەڵ چەندین تۆمەتی تردا ڕووبەڕووی ئەو پیاوانە کراونەتەوە. ئەوەی پەیوەندی بە مەولانا خالیدەوە هەیە ئەوەندە بەســـە ئاماژە بە ناوەڕۆکی نامەکەی بکەین کە لە وەڵام ئەو داوایەی داوود پاشا بووە کە لێی ویستووە قسەی خێر لە نێوان ئەو و میرەکانی باباندا بکات و هەندێکیشـی لە لاپەڕە 151ی بەشـی دووەمی گوتارەکەی مامۆسـتا بڵاو کراوەتەوە و ئەم ڕستەیەش لە کۆتایی برگەکە وەرگیراوە:

«... ئەگەرچی خۆپێداکردنی ئەم هەژارە نەدارە بە ناو شـــتی لەو بابەتە ترســـناکەدا بۆ هەندێ عەقڵ دەبێتە هۆکاری لەبەرچاو کەوتن و دارمان و دابەزین، لە پشـتبەسـتنیش بە بەڵێنی دنیاویسـتان مافی باوەڕکردن کەمە و لە لووسکردنی ڕووەکی دڕکاوی[6] زەحمەتترە و لە

[6] «خَرطُ القتَاد» پەندێکە مەبەست لێی «کارێکی لەڕادەبەدەر سەختە». خرط: داماڵین و ساف کردن. قتاد: ڕووەکێکی دڕکاوەییە. بەسەر یەکەوە دەبێتە داماڵین، ساف و لووس کردنی ڕووەکی دڕکاوی.

پاشــــگەزبوونەوەیان لە بەڵێن و بە خیلافکەوتنەوەی وەعدیان دڵنیا نین...».

مامۆسـتا عەبدولفەتاح نایەت لە شـێوازی گردەبڕی مەولانا لە تۆمەتبارکردنی دنیاویستان بە بێبەڵێنییەوە دەرگا بۆ هێرشکردنە سەر خەتێ بکاتەوە بەڵکو لە چەند ڕستەیەکدا بۆ ئامادەکردنی نامەکە دەڵێ:

«لەو بـاوەڕەدام هەڵبژاردنی ئەو — واتە مەلای خەتێ — لە لایەن داوود پاشاوە، سەرباری هۆکارەکانی پێشوو. ئەوە بووە زانا کوردەکانی تر نەیانویستووە کارێ بکەن ڕواڵەتی سیاسییانەی هەبێ».

ئەوە دەڵێ و پێش ئەوەش لە سەرەتای لاپەڕە 151دا دەڵێ:

«لە ناودارترین زانایانی کورد کە لەگەڵیدا پەیوەندییان بووە و لێوەی نزیک بوونە، جگە لە خەتێ، مەولانا خالید نەقشـــــبەندی و شــــێخ عەبدولڕەحمانی کوڕی حوسـێن بەگی ڕۆژبەیانی و مەلا یەحیا کوڕی خالیدی مزووری بوونە...».

هەر یەکسەر لە دوای ئەوەدا دەڵێ:

«داوود پاشا - کە دەیویست عیراق لە بن دەسەڵاتیدا گرد بێتەوە - ڕایگەیانـد کە دەیەوێ لە ڕێی مەولانـا خـالیـدەوە پەیوەنـدییەکانی لەگەڵ میرانیی باباندا، لە سەردەمی مەحموود پاشادا خۆش بکا».

بە پێی نووسـینەکەی مامۆسـتا عەبدولفەتاح، مەولانا ڕێی نییە کاری وا بکات کە خەسـڵەتی سـیاسـییانەی هەبێ مادام ڕێ بۆ بەخائینکردنی خەتێ خۆش دەکا لە کاتی هاودەمێتی و کرێگرتەییدا بۆ داوود پاشـا. مەولانا خالید خۆشـی

له ئەرکێکی تەواو ســـیاســـیدا هاوکاری داوود پاشـــایە و ئەوەش لە لایەکە بەڵگەی خیانەتی خەتێیە و لە لایەکی تریشـــەوە گومانلێکراوێکی وەک خەتێ پڕوپاگەندە بۆ بەرژەوەندی داوود پاشـــا دەکا. بەڵام مزووری کە دوو جار لە نووســـینەکانی مامۆســـتا عەبدولفەتاحدا تۆمەتبار کراوە لەم بابەتەی بەشـــی دووەمی گوتارە ناوبراوەکەیدا یەکێکە لە ناو کۆمەڵێ زانای کورد بۆ شـــتێ تەکلیف کراوون کە نابێ بیکەن. دوای ناوهێنانی مەولانا خالید گوتوویەتی:

«بەڵام مزووری، داوود پاشـــا بۆ ئامێدیی پایەختی بادینان، ســـاڵی 1824 ناردوویەتی تا دوای ئەو بشـێویانەی لە ســەر دەســەڵات لە نێوان میران بەگ و موسا بەگ و سەعید بەگ و ئیسماعیل بەگی برازاکانی ئەو زوبێر پاشایەدا سەریان هەڵدا، کە بە وجاخکوێری مرد، لایەنگری مسـۆگەر بکا. ڕەنگە ئەو ئەرکەشـی خرابێتە سـەر میرانی بادینان بۆ دوژمنایەتیکردنی جەلیلیە دەســـەڵاتدارانی موســـڵ نەرم بکات چونکە لاوازی جەلیلییەکان وای دەگەیاند کە داوود پاشـــا دەسەڵاتی لە سەر موسڵ هەبێ».

ئێمە، ئەگەرچی بە دووری نـازانین لە نێوانگیری کردنی مەلای مزووریـدا، داوود پاشـــا مەبەســـتی بەرژەوەندی تایبەتی هەبووبێ بەڵام بەڵگەی تەوقی خیانەت لە میانگیریکردنی مزووری نە لای ئێمە هەیە نە لای کەســـی تر هەیە بەڵکو بە هەموو پێوەرێک مەیانگیری پیاوێکی ئاینی بووە بۆ کوژاندنەوەی ئـاگرێـک کە لە نـاو مـاڵەکەی خۆیـدا، لە نێوان چەنـد ئـامۆزایەکـدا کڵپەی ســـەندووە و ئەویش لێی وەشـــاوەتەوە خۆبەخشـــانە ئەرکی ســـەفەر بگرێتە ئەستۆی خۆی و تەمێیان بکا و کەرەسەی قەناعەتکردن بەکار بێنێ.

لە بەر ڕۆشـــنایی ئەم لێکدانەوەیە، گرنگیپێدانی داوود پاشـــا بەم بابەتە بە بێ ســـەرهێشـــە نەبووە. گومان بۆ ئەوەش ناچێ داوود پاشـــا بە نیەتێکی خاوێنەوە ویستبێتی شەڕی نێوان شەڕکەرانی ئامێدی نەهێڵێ دوایی بەریان بداتە گیان جەلیلییەکان مەگەر بە دوورکەوتنەوە لە ڕێتێچوونی ئاســـایی. ئەوەی لە ژیاندا

ئاساییە ئەوەیە خەڵک لە بارودۆخی وەک ئەوەی مزووریدا کە کەسایەتییەکی بەرز بوو، یەکەم جار لە نێوان شەڕکەراندا ناوبژی بکەن و گومانیش نییە کە مزووری هەوڵی خۆی بۆ ئاشتبوونەوەیان داوە. دوای ئەوە ڕوویەکی ترمان هەیە و دەتوانین لێیەوە بۆچوونێکی تر ببینین و باوەڕی پێ بێنین. ڕووەکەش ئەوەیە ئەگەر هەوڵەکە لەو هەموو تۆمەتە بار کرابێ ئایە دەکرێ لە دەروازەی واتای بەرهەڵستکارییەوە بڵێین هەوڵی ناتەبایی ئەرکی پیاوچاکانە؟ یان حوکمی پێشوەخت بە سەر داوود پاشا و مزووریدا بە مەبەستی خیانەت و تاوانکاری سەرنجی چاکە لە سەریان بە تەواوەتی دوور دەخاتەوە؟

بەڵام وردەکارییەکمان لە بەخائینکردنی خەتێدا لە نووسینەکەی مامۆستا عەبدولفەتاحدا هەیە کە جێی سەرسوڕمانە چونکە لە سەرەتای نیوەی دووەمی لاپەڕە 151ی بەشی دووەمی گوتارەکەدا دەڵێ داوود پاشا خەتێی بە کۆڵێ دیارییەوە نارد بۆ لای میری گەورە تا پیرۆزبایی ئەو سەرکەوتنەی لێ بکا کە لە دژی بابانەکان بە دەستی هێنابوو، بۆ ئەوەش ساڵی 1826-1827 دانراوە. بەڵام لە لاپەڕە 136 «کاروان»ی ژمارە 52ی کارواندا دەڵێ دەسەڵاتی مەحموودی دووەم ساڵی 1831 عەلی ڕەزای ئامادە کرد و هەموو وردەکارییەکی باسکراوی پێ دا کە لە زۆربەی ڕووبەری ئەو لاپەڕەیەدا باس کراوە، بۆ ئەوەی بە سەر داوود پاشادا سەرکەوێ و هەر ئەو ساڵەش بە سەریدا سەرکەوت.

ئەگەر خەتێ بەرماوەخۆری داوود پاشا بووبێ - کە مامۆستا عەبدولفەتاح لە گوتارەکەیدا دەڵێ، خەریکی ئامادەکاری بارودۆخێک بووبێ بۆ ئەوەی لە ئەستانە جیا بێتەوە و یەکێ لە تەگبیرەکانی بۆ ئەو مەبەستە ئەوە بووبێ پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی ناوچەکەدا بەهێز بکا، بەوە خەریکی کارێ بووە ئەنجامەکەی سووکایەتی بووە بە سوڵتانی خەلیفە کە بەهێزکردنی پەیوەندی نێوان داوود و میری ڕەواندز بووە. ئیتر چۆن ئەم خەتێ بەرماوەخۆرە کڕدراوە لە سەر سەکۆی خۆفرۆشیدا دەبێتە شاسواری گوێڕایەڵی ئاین کە سوڵتان مەحموودی نوێنەری بووە دوای ئەوەی سوڵتان

وەلی نیعمەت و خاوەنەکەی (داوود پاشـا)ی لەناوبردووە و ویسـتوویەتی وەلی نیعمەتی دووەمیشی کە میری ڕەواندز بووە، لەناو بەرێ؟

ئەم خەتییە چییە تا جارێ بۆ داوود پاشـــا خیانەت لە میر بکا و جارێ بۆ سـولّتان خیانەت لە میر و یادەوەری وەلی نیعمەتی یەکەمی بکا و دەشـزانین لایەنگریی خەتێ بە پێی ئەو نووسراوانە، وەک سەرەن ئاوی ڕانەگرتووە بەڵکو سـەدەف و میرووی لە وێرانەی دنیاوە لە خۆ گرتووە. دەکرێ لە سـەر ئەم گۆی زەوییە مرۆڤێـک بە خەیـاڵـدا بێ ویژدانی تـا ئەو ڕادەیە وێران بێ بەرەنگاری شوێن و کات و مرۆڤ و هەموو بەهایەک ببێتەوە، بەرەوڕووی میر و سـوپاکەی و هەموو خەڵکی ڕەواندز و کوردسـتان فەتوای کرێگرتەیی ڕابگەیەنێ و خاوەنی ئەو ڕابردووە چڵکن ئاشـکرایەش بێ ئەوجا لە ئازاردان دەرباز بێ و ڕێز و حورمەتی بەردەوام بن و قوتابخانەکەی لە خودی ڕەواندز، دوای ئەوەش لە گوندەکەی خۆیدا ئاوەدان بێ تا مردنی لە تەمەنی سەرەوەی هەشتا و نزیکەی نەوەت ساڵیدا؟

ئەگەر عەزاوی و غەیری عەزاوی بە خیانەت و ویژدانفرۆشـی خەتێیان لە دوای سەردەمەکەیدا زانیبێ کە لە یەکەم پەیوەندی بە داوود پاشاوە دەستی پێ کردبێ، چۆن لە میر و غەیری میر شـاراوە بووە؟ ئەگەر خیـانەت و کرێگرتەیی بووبێ، بە دڵنیاییەوە لە ڕۆژگاری خۆیدا ئاشکراتر بووە نەک دوای دەیان سـاڵ چونکە خیانەتی یەک چرکەسـات و هەڵوێسـتێکی ڕێڕەوی نەبووە بەڵکو خیانەتێک بووە، بە لای کەمەوە دە ساڵ درێژەی کێشاوە.

لە هەموو ئەو قسـانەدا کە لێکدانەوەیان پێ دەکەین، ئەوانە بە خائینی دەزانن دەیانەوێ لە شـتێکی ئەوپەڕی گرنگدا ئاسـانکاری بکەین ئەوەش هەوڵی وەسـتانەوەی داوود پاشـایە لە ڕووی ئەسـتانە و بەدەسـتهێنانی سـەربەخۆیی و ئەوەش خەتێ و نـاخەتێ نـاکـاتە خـائینێکی لە میری گەورە شـاراوە تـا ئیمارەتەکەی بنکۆڵ بکات چونکە ئەوە دەبێتە بەهێزکردنی سوڵتانی ئەستانە و لاوازکردنی بەغدا بە ڕووخانی ڕەواندز کە وەک ئاشکرایە گۆشەیەکی بەهێزی

دژە ئەســــتانە و لایەنگری بەغدا بووە و باســــی ئەوەی خەتێ بەرماوەخۆری داوود پاشـــا بووبێ دەبوو ببێتە بیانوو بۆ مێژوونووســــان کە خەتێ لە دژی ئەســــتــانە لایەنگری میر بووە کە هــاوتەریــب دەبوو لەگەڵ لۆژیکی خۆفرۆشییەکەیدا بۆ داوود پاشا نەک فەتوا خیانەتکارییەکەی بکەنە بەردەوامی بۆ خیانەتە شاراوەکەی کاتێ دیاری داوود پاشای گەیاندە میر. بە بێ ئەوە، وا دەکەویتەوە مێژوونووســــان لێیان دەوێین باوەڕ بە داســــتانێکی پێکەنینئامێز بکەین کە تیایدا خەتێ، دوای تەمەنی پێگەیشــتن و قووڵبوونەوە لە زانســت و ناوداربوونی بە زانا گۆڕا و بوو بە شــــتڵێک داوود پاشـــا بۆ خیانەتکردن لە ئەستانە و میر دەیچێنێ و کە داوود پاشا بەهێز بوو، خەتێش لە خیانەتکاریدا بەرانبەر بە میر و کتوپڕ لە بەرژەوەندی ئەستانە و سوڵتان مەحموود و والییە قەسابەکانی بە جۆرێ بەهێز و چاونەترس دەبێ و ئازایانە ڕووبەڕوو دەبێتەوە، مێژوو بە دەگمەن قارەمانی وای بە خۆیەوە دیوە.

هەموو ئەوانە وەهمن و بوونەتە قسەی سەر کاغەز و بە هۆی دژکەوتنەوەیان لەگەڵ لۆژیکی تیۆری و لۆژیکی ڕووداوەکــانــدا، هەر یەکە ئەویی تر ڕەت دەکاتەوە.

خەتێ بەرماوەخۆری داوود پاشـــا نەبوو و هاشـــا ئەگەر وا بووبێ، چونکە کاتێ داوودی دیت، پێگەیشتبوو و هەبوو بوو و تەمەنی سەرکەوتبوو. پێویستی گەنج و سستی عەزم لە سەرەتای پێگەیشتنەوەیە و کەسێکی مامناوەندی خەڵکیش کە لە ئاستی تەماحدا لاوازن و سـەر بە بنەماڵەیەکی ڕەسـەنی ئەهلی زانسـت نەبێ. ئەوە لە بارەیەوە زانراوە کە پێش چوونی بۆ بەغدا لای میر پلەوپایەی بەرز بووە و تەنانەت وای لێ هات دوای دوورخســــتنەوەی ئیبن ئادەم بە فەرمانی میر بۆ وەڵزێ لە ســــاڵی 1231دا بوو ســــەرۆکی ئەهلی فەتوا و هەرچۆنێ بێ پلەی لەوە بەرزتر بووە قەڵەمی سەرکێش بە بێ ڕامان کاری تێ بکا و قورسـایی زانسـتەکەشـی بە تەرازوویەک نەبێ کە زانا هەرە گەورەکانی ئیسلام دەکێشێ، ناکێشرێ.

هەر بۆ ڕوونکردنەوە قســـەیەکی باوکی باپیرم، حاجی مەلا ئەســـعەدی جەلی، دەگوازمەوە کە لە هەندێ پەراوێزدا نووســیویەتی و لە یەک بۆنە زیاتردا بڵاو کراوەتەوە، تیـایـدا دەڵێ کە دوای مردنی بـاوکی، واثق بـالله - حـاجی مەلا عەبدوڵای جەلی کوڕی مەلا عەبدولڕەحمانی جەلی لە ســـــاڵی 1246کۆچی بەرانبەر 1830 زاینیدا، میری ڕەواندز محەمەد پاشای گەورە لە پلەی باوکیدا داینـا و ئەوپەڕی کەرەمی بەرانبەری نوانـد. مـادام لەدایکبوونی حـاجی مەلا ئەسـعەد سـاڵی 1226ی کۆچی بووبێ، ئەو دامەزراندن و کەرەمە لە تەمەنی بیســـت ســـاڵیدا، کاتی خوێندنی بووە. ئەگەر قســـەکانی پێشـــتری مامۆســـتا عەبدولفەتاحیش بە هەند وەربگرین خەتێ ســـــاڵی 1242 کۆچی دیارییەکانی لە بەغداوە بۆ میر، بۆ ڕەواندز هێناوە و تەمەنی دەوری 54 ســـــاڵ بووە و ئەوەش دەکاتە دوو هێندەی تەمەنی حاجی مەلا ئەســـــعەد، لەو کاتەدا کە ڕێزی لێ گیراوە. بە ســـــەرنجی ئەوەی شـــوێنەکەی لە میرەوە نێزیک بووە و سەر بە بنەماڵەیەکی ئەهلی زانست بووە لە ئاستی بنەماڵەی جەلیزادە، ئەگەر بەرزتریش نەبووبێ، دەبێ پلەوپایەی بە لای میرەوە لە هی گەنجێکی باوکمردە کە بۆ ڕووخۆشی ڕێزی لێ دەنێ بەرزتر بووبێ.

لە بەر ڕۆشــــــنایی ئەو بۆچوونە خەیاڵییە، دەبێ خەتێ لە دوای تەمەنی پەنجا ســاڵییەوە بووبێ بە بەرماوەخۆری داوود پاشــا و ئەوە لە لۆژیکەوە نێزیکترە کە چوونی خەتێ بۆ بەغدا بە ئاگاداری میر بووبێ وەک جۆرە ســەفیرێک بۆ لای گەورەپیاوێک کە هەم والی بوو، هەم زانا بووە و ڕێزیشـــــی لە زانایان گرتووە. لە ژێری میرەوە دووریش نییە ویســـــتبێتی ئارەزووی داوود بۆ جیابوونەوە لە ئەســـــتانە کە دوایی ســـوودی بۆ ســـــەربەخۆیی ڕەواندزیش دەبێ، یا بە لایی کەمەوە کەمتر گوێی پێ دەدا، بقۆزێتەوە. بێئەنجامی ئەم ڕێتێچوونە پێچەوانە نییە چونکە ئەمە لەگەڵ بێســوودی ئەو دیارییانەدا کە داوود پاشــا بە خەتێدا بۆ میری نارد هاوسان دەبێتەوە.

بەڵام لە بەر ڕۆشــــنایی ئەو ڕێتێچوونەی پێشـــتردا دیارییەکان زیاتر چاوەڕوان دەکرا و لە شـــانوشـــەوکەتی خەتێ دەوەشـــایەوە کە لەوە بەرزتر بووە ئەوانەی

مەیلیان بە لای تاوانبارکردنیدا هەیە، بۆی دادەڕێژن. ئەوە بۆ باوەڕپێهێنانیش مسۆگەرترە کەسێ قسەی پێچەوانەی مێژوونووسەکان بکات و داوود پاشا بە قەدەر ئەوە بە لای خەتێدا بشـــکێنێتەوە کە لە تەمەندا لە ســـەرەوەی پەنجا ســاڵدایە و لە زانســتدا لێهاتووە و لە زۆربەی بابەتەکاندا کتێبی هەیە و ڕەگی لە هەموو کوردســـتاندا قووڵە، کە لانە و ســـەروەری و ژیانی لێیەتی لەگەڵ پاشـایەکدا کە تا ئاسـتی خۆفێرکردن گرنگی بە زانسـتە ئیسـلامییەکان دەدا و پێویســـتی بە ڕەزامەندییان هەیە بۆ دوورخســـتنەوە دەســـەڵاتی ئەســـتانە لە ویلایەتەکەی. ڕێگەشـی بۆ ئەوە، بەوە ئاسـان دەبێ لەگەڵیاندا نەرم بێ تا لێی ڕازی بن نەک کڕینی ویژدانی زانا هەرە گەورەکانی ســـەردەمی خۆی. ئەوە شـــتێکە لە خەیاڵیشـــدا جێبەجێ نابێ چونکە بە مەحاڵبوونی کۆدەنگی ئەهلی عیلم و دینەوە وابەستەیە لە سەر ویژدانفرۆشی و خۆهەڕاج کردن لە بازاڕی کۆیلەدا.

لە کاتی ڕووداوەکانـدا، جیـاوازییەکی گەورە هەیە لە نێوان پەنـابردنی ئەهلی دنیا بۆ ئەهلی دین، لەگەڵ کردنیان بە کەر و کۆیلە کە لە بازاڕ کڕدرابێتن. ئەگەر ویژدانی ئەو پیاوانە بە قەڵەمی هەندێ نووسەر کە دەیانەوێ کاریگەری غەیب نەهێڵن، لە پەرەسـەندن و پێشـکەوتنی مرۆڤدا بە پێی پێوانە بڕدرابێت، مەحاڵ دەبێ ویژدانی مردووە بە گرد و شـــاخ لە ســـەر هەموو زانســـت و هونەرەکان بنووسن و زۆربەی هەرە زۆریان ئەو پارەیەیان نەدەبوو بیدەن بەو کاغەزەی کە لە سەری دەنووسن.

من خەتی ئیبن ئادەمی زانام خوێندۆتەوە کە کێشەی ئیبن کەمالی لە ئیعرابی ئایەتی «لاتخشـــون»ەدا حەل کردووە و لە بەر تیشـــکی مانگی داســـوولکەی هەشتی یەکێ لە مانگە قەمەرییەکاندا نووسیوە و منیش بۆ چاوی ئەو زانایەی کە لەبەر بێمۆمی و پاشەکەوتی هەندێ زەیت پەنای بۆ تیشکی مانگ بردووە، ئاو زایە چاووم. ئەگەر پاکژی ئیبن ئادەم وەک هەوا بە ناو ویژدانی ئەهلی دیندا پەرت نەبێ، ئاســـــانیش نابێ خیانەتێکیان بە ناودا پەرت بێ کە لە نووسینی ئەوانەدا بڵاو دەکرێنەوە دەیانەوێ بە خیانەتکار بیانناسێنن.

زانا ڕووحانییەکان بە عادەت، لە پلەی ڕاستیدا دانابەزنە ئاستی خەڵکانی ناو بازاڕەکان، بەڵکو ئەوانە بە نەختێ وردبوونەوە لە پێچوپەنا پارێزراوون بە پێوانە لەگەڵ خەڵکی بازاڕ و کێڵگەدا. ئەوەش لەبەر سەرقاڵییان ماوەی چارەکە سەدەیەک بەو زانستانەی لە قورئانەوە هاتوون و دوای مردن بە چاکەکاری یا خراپەکاری کۆتایی دێ، خۆبەخۆ و بە شێوەیەکی گشتی، ترس لە خراپە و بەدکارییان، بە زەرووره‌ت تێدا دەخولقێنێ و ئەوان لە هەموو کەس زیاتر بەو باوەڕەوە وابەستەن کە تارمایی بەهەشت و دۆزەخی لە پشتەوە دیارە کە لە منداڵییەوە لەگەڵیاندا گەشەی کردووە نەک کادرێکی حیزبی کە بە چەند ساڵێک پەروەردەکردن، ماوەی چەندین ساڵ بە بۆچوونی دنیاییەوە وابەستە دەبێ.

ئەگەر بیر لە بەقاڵێک بکەینەوە کە لە پۆلیسێکی یەک خەتی دەترسێ و لە چوونە ژووری پارێزگاریش بێ هیوایە (لە سەردەمی عوسمانییاندا) مەگەر لە بۆنەی دەگمەندا، ئەوە بە پێی پێوانە گوێڕایەڵترە لە محەمەد خەتێ کە میری ڕەواندز ڕێزی لێ دەگرێ و والی بەغدا پێشوازی لێ دەکا و هەندێ لە پێداویستییەکانی، ئەوەندەی فەرمانن ئەوەندە داوا نین و ئەوەش بابەتێکی ڕوونە و لە ڕۆژگاری خۆماندا لە شێوەیمان دیوە لەگەڵ سەرنجی ئەوەی گرنگیدان بە دین لە ڕابردوودا بەهێزتر و دیارتر بوو تا ئەوەی دەچووە حەج لە چوون و گەڕانەوەدا ڕووبەڕووی زۆر مەترسی دەبووەوە و نزیکەی ساڵێکی بە دەردەسەری و ماندووبوون و مەترسی و غەریبی بەڕێ دەکرد و سامانی دنیا تۆڵەی بۆ نەدەکردەوە و ئەوە، بە دڵنیاییەوە لە خەڵکی تر دیندارتر دەبێ و زیاتر پارێزگاری لێ دەکا و ئەوەش ناڵێین ئەگەر ئەو حەجەی نەکردبا دەبووە موڵکدار و هەر وەک هاوشێوەکانیشی وابەستە دەبوو بە ئەخلاقەوە و ئەو ماندووبوونە زۆرەش (هەندێ جاریش تێداچوون)ی بۆ دەگەڕایەوە و بە بێ بەرانبەریش لە جوانییەکانی ژیان پارەشی لە دەست نەدەچوو.

مامۆستا عەبدولفەتاح لە کۆتایی لاپەڕە 144 و سەرەتای لاپەڕە 145ی ژمارە 52ی کارواندا قسەیکی مەترسیداری هەیە و لە گۆشەنیگای شوێنی

شـــەڕەکەوە دوای لەناوچوونی ئیمارەتە کوردییەکە بە دەســـتی قاجارەکان و عوسمانییەکان و دەڵێ:

«هێزی ئاغا عەشایرییەکان و سەرکردە ناوچەییەکان و پیاوە ئاینییە سوودمەندەکانی دوای نەمانی دەسەڵاتی میرە کوردەکان بە پاڵپشتی دەسەڵاتی ئێران و عوسمانی وەک پەیوەندی بە فەرمانبەری بێگانەوە دەرکەوتن».

ئەوجا دەڵێ: ئەو یاســـایەی تاپۆ کە دەوڵەتی عوســـمانی ســـاڵی 1859بۆ تۆمارکردنی ئەو زەوییانەی لە بن دەســـتیدا بوون یا زەوی عەشـــیرەتەکانی بە ناوی خۆیانەوە دەریکرد، وەرزێر وا مایەوە خاوەنی زەوییەکەی خۆی نەبێ.

لە ســـەرەتاوە ئەوە دەڵێم کە حاجی قادری کۆیی لە شـــیعرێکدا بەم بەیتە دەست پێ دەکا:

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان

ســـەیدەکان، نەوەکانی عەلی و زەهرا و شـــێخەکانی تەریقەت لە ترســـی ئەو دەسەڵاتدارانەی شەرعیان دەپاراست، بۆ ناوهێنانی خوا خۆیان لە گۆشەیەکدا پەنا دەدا و لەم بوارەدا ناوی مەلا یا ســـەرۆکی عەشـــرەت نەهاتووە. ناشـــڵێین حـــاجی قـــادر لەو بوارەدا بەڵگەیە کە لەو ڕووەوە هەردوو لایەنی تۆمەتبـــار کردووە یـــا خەڵکـــانی تر لەو تۆمەتە دەربـــاز بوونە بەڵام بە هەرحـــاڵ لە ڕووداوەکـــانـــدا بۆچوونی هەبووە و پێش هەمووان خەڵکی وریـــا کردۆتەوە و ئەوەندەی بەســـە لە ناو هەموو ئەدیب و شـــاعیراندا ئەو هۆشـــی خۆی بۆ شیکردنەوەی ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی و دەرچوونی هەندێ خەڵکی سەر بە هەردوولا لە شەریعەت خستۆتە کار. لە دیوانەکەی، یا لەو شیعرانەدا کە

بەر چاومان کەوتووە، ئاماژەی بەوە نەداوە دیوانی تاپۆ شـــێوازێک بووبێ بۆ داگیرکردن بەڵام قەسـیدەیەکەی دوور و درێژی لە سـەر مەترسـی دانی ئۆتۆنۆمی بە ئەرمەن لە وڵاتی کورد داناوە و ئاماژەشـی کردووە، بەڵکو ڕایگەیاندووە کە شـوێنە ڕەسـمییەکان تاکی دامێنی کۆمەڵگەیان گەیاندۆتە ئاسـتی دەسـەڵاتداری. ئەو بۆتە چاودێری چاوتیژی قازانج و زەرەر. بەڵام مامۆسـتا عەبدولفەتاح خۆی لە قووڵبوونەوەکەیدا و دوای بەکارهێنانی زاراوە باسکراوەکانی گوتارەکەی مەبەستی لە ئاغا و شێخ و بەگ چڕ کردۆتەوە و لە بەشێکی قسەکانیدا، لەگەڵ قسەکانی حاجی قادردا گونجاوە.

پێویسـتمان بەوە نییە جەخت لە سـەر ئەوە بکەینەوە نەمانی ئیمارەتە کوردییەکان خۆی لە خۆیدا بەڵا بوو، جا هۆکار لادانی دەسـەڵاتداری کورد بووبێ یان نا، ئەگەر وەهاش دانێین زاڵم بووبێتن، لەو کارەساتە کەم ناکەینەوە کە بە سـەر کورددا هاتووە، چونکە نەمانی ئەوان زاڵمێکی بێگانەی لەوان زاڵمتری لە جێگەیان دانا. ململانێ کوشندەکەی نێوانیان ناخەمە حیسابەوە کە کارەسـات و مەرگ و ئاوارەیی بۆ خەڵک پێ بوو و کۆتاییەکەشـی نەمانی دەسـەڵاتی خۆیان بوو. ئەوە بابەتێکی تایبەتییە و قسـەی تێدا درێژ دەبێتەوە. ئەوەی دەمەوێ بیڵێم ئەوەیە قسەکردن لە سەر شوێنەواری نەمانی ئیمارەتە کوردییەکان و دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییەکانی تاپۆ یەک ڕووی نییە تا لێکۆڵەرەوە لە چەند دێڕێکدا و بە بڕیارێکی گردەبڕ لێی دەرچێ.

بە کورتی، بە تاپۆ دەسـت پێ دەکەم و دەڵێم ئەوە خۆی لە خۆیدا، بۆ سـەپاندنی خاوەندارێتی کارێکی پێویسـت بوو و زیادبوونی ئاڵۆزییەکانی ژیان دەیخواست و بە شایەدی شایەد مافی خاوەندارێتی دەردەخست. ساکاری و ڕێزی نەریت و حوکمی ئاین یا شارەزایانی بواری زەویوزار و موڵکداری بەشی ئەوەیان دەکرد بڕیاری دادگەی شـەرع بسـەپێ. ئەو حوکمەی بە بەڵگەوە بە سـەر شـتێکدا دەدرا ململانێی پاشـەڕۆژی نەدەهێشـت و وەک قەواڵە تۆمار دەکرا.

بەڵام کە لە سەدەی ڕابردوودا پێشکەوتن دنیای گرتەوە، عوسمانیەکان ناچار بوون یاسای تاپۆ دابنێن و جێبەجێکردنیشی بە نۆرە بوو و زۆر لە ناوچە عاسییەکان تا کۆتایی دەسەڵاتیان بە بێ تاپۆ مانەوە. زۆر لە قەزا دوورەدەستەکانیش بە بێ بەڕێوەبەرایەتی تاپۆ مانەوە و تەنانەت دادگاشیان تێدا نەبوو. ئەگەر ڕێ هەبێ دانانی بەڕێوەبەرایەتی تاپۆ بخەینە خانەیەکەوە کە بۆ بەرپرسان و سوودمەندان بە تاپۆکردنی زەوی لە سەر وەرزێران و ئەوانەی ململانێیان بووە مەودای وەرگرتنی ڕشوە بووبێ، کەوابێ هەموو کارێکی شارستانەتی کە لە ئەوروپا وەرگیرابێ جێی گومانە وەک ئەوەی مەبەست لە بەڕێوەبەرایەتی کارەبا و پۆست کە فەرمانیی سەرەوە بە خێرایی دەگەیەنێتە خوارەوە بۆ وێرانکاری و ئاوارەکردن و کوشتن بووبێ و ڕێگاوبانی قیرکراویش ڕێخۆشکەر بووبێ بۆ داگیرکاری سەربازی و کردنەوەی قوتابخانە بۆ ئەوە بووبێ منداڵان بخوێنن تا بە وەرگرتنی مەعاش خیانەت لە کەسوکاری خۆیان بکەن و تەنانەت سەردەکەوینە بەرزترین پلەی نەفرەتکردن لە دەسەڵات، وەک لینین شیکردنەوەی بۆ پەیدابوونی دەسەڵات کردووە و بۆ چەوسانەوەی چینێکی گەڕاندۆتەوە لە لایەن چینێکی ترەوە و هیچ هۆکارێکی تر نەبووە بۆ پەیدابوونی دەسەڵات و هەموو ئەوانەش لە کتێبەکەیدا (دەوڵەت و شۆڕش) باس کراوە. بەو شێوەیە دەتوانین بڵێین داهێنانی نووسین فێڵێکی شەیتانییە بۆ دەستبەستنی چەوساوەکان بە زنجیری نووسراو و ئاین و کۆیلایەتییان بە سەردا دەسەپێنێ. ئیتر سەلەفییەکانیش مافی خۆیان دەبێ بڵێن گەشتی ئاسمانی درۆیەکە خوانەناسان دایانهێناوە بۆ ئەوەی خەڵکی ساکار هەڵخەڵەتێنن و لە دین لایاندەن.

لە ڕاستیدا، داهێنانێکی نایابی مرۆڤ نییە لە دەستبەسەرداگرتنی خراپەکاران دەرباز بووبێ و لە خەتی باش بەکارهێنان لایاننەدابێ. تاپۆش لە زۆربەی حاڵەتەکاندا ئەو واقیعەی سەپاند کە پێشتر ڕەچاو دەکرا و گەمەکردنی بچووکترین فەرمانبەری تاپۆ بە خاوەندارێتی و سنووری زەوی کەم نەبووە بێ ئەوەی حکوومەت ئاگادار بێ.

بەڵگەی تاپۆ، گەلێ جار لە کاتی ململانێی خاوەنداریێتیدا، زەوی بێدەسـەڵاتێکی لە دەسـەڵاتی زۆردار پاراسـتووە و زۆر جاریش موڵکی گەورە بە هۆی زۆری وەرەسـەوە پەرشـوبڵاو بۆتەوە. بابەتی تاپۆ، خۆبەخۆ لە دوای نەمانی ئیماراتە کوردییەکانەوە بە بارودۆخەکە یا بارودۆخی مێژوویی، نەک بۆچوونی تاک، تێکەڵی بێویژدانی سەرکردە و جێبەجێکەران بووە.

یەکەم تێکەڵبوونی، بە شـێوەی نەرێنی بووە و ئەوەش وەک گوتمان، زۆر لە ناوچەکان بە بێ تاپۆ مانەوە و ڕۆڵیان لەو ناوچانەدا نە چاک بووە نە خراپ. سستەمی تاپۆ یەکەم جار لە چەقە گەورەکان و تەختانەکاندا جێبەجێ کرا کە حکوومەت توانای سەپاندنی یاسا و قانوونی تیایاندا هەبوو و لە دۆڵ و شاخە سـەختەکاندا ئەوە نەدەکرا. قسـەشـی ناوێ ئەو بەرپرسـەی زەوی بە ناوی خۆیەوە تۆمار دەکرد، پێش یاسـای تاپۆ ئەو زەوییەی بە دەسـتەوە بووە. کە واقیعی خاوەنداریێتیشی سەپاندووە، بۆ ئەوەی بووە لە پاشەڕۆژ دڵنیا بێ نەوەک بارودۆخی بگۆڕێ. بە دڵنیاییەکەوە کە دیومانە و زانیومانە خەڵکێکی زۆری بێ دەسـەڵات بە تۆمارکردنی زەوی وەک دەسـەڵاتدار سـوودمەند بوونە. بە یەقینیشەوە دەزانین ڕووبەری فرەوانی زەوی کە دەیان گوند لە یەک ناوچەدا دەگرێتەوە وەک موڵکی خاوەنیان بە بێ تاپۆ مانەوە. واقعی شـتەکان زۆر لەو حوکمە ڕەهایانە جیایە کە لە سـروشـتی ڕەواڵەتی شـتەکان خۆیانەوە هەڵێنجراوون. گەیشـتن بەم هاوکێشـەیە: پیاوێکی بەهێز + تاپۆ + زەوی یەکسانە بە: ئیفلاسی وەرزێر، ئەمە ناڕاستە وەک هاوکێشەی: وەرزێری هەژار + تاپۆی دڵنیا یەکسـانە بە سـەلامەتی زەوییەکەی. ئەوە بەکەڵک نایێ وەک ڕەش یا سپی تەماشای دنیا بکەین، چونکە لە نێوانیاندا، دەیان و بگرە سەدان ڕەنگی تر هەن.

جێبەجێکەرە دنیـاییەکـانیش چـاک و خراپ و مـامنـاوەنـدیـان تێـدا هەن و هاوکێشـەی ڕەها کە بڵێ: ئیمارەتێکی کوردی + عوسمانی و قاجاری یەکسانە بە خیـانەت، کەڵکی نییە. ئەو خەڵکـانە وەک هەر خەڵکێکی تر دەچنە نـاو هەڵسـوکەوتکردنەوە لەگەڵ ژیاندا لەبەر ڕۆشـنایی مەرج و بارودۆخ و ئەوەی

خۆیان خولقاندوویانه و سروشتیان، سروشتی خراپه و چاکەدا هەڵدەگرێ و له کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر جیاواز دەبێ و نەریت و کۆمەڵایەتی بۆیان دەبن بە چوارچێوە و تیادا هەیە زاڵبوونە بە سەر شەرەفی ئەوی تردا.

زەقترینی ئەو چوارچێوانە لای سـەرەکعەشـرەتەکان مانەوەی پەیوەندی عەشـرەتیە و پەیوەندی لای کۆچەرەکان لە نێوان تاکەکاندا دەگاتە ئاسـتی خزمایەتی پلە یەک کە برایيە و نووسـینی ئینگلزم خوێندۆتەوە لە پاکژی ئەو پەیوەندییە زێدەڕۆیی کردووە. ئەوجا پەیوەندی نێوان سەرۆک و تاکەکانی ئەو عەشـرەتە دێ کە وازی لە کۆچبەری هێنـاوە و پەیوەنـدییەکـانیشـی هەڵنەوەشـاوەتەوە وەک لە عەشـرەتی دزەیی هەڵوەشـاوەتەوە. بەڵام کۆچەرییەکان، لە زۆربەی حاڵدا خاوەن زەوی نین تا پرسـیاری چارەنووسـیان سەر هەڵبدات (عەشرەتی نیوە بەنیوەش هەن کە ئێرە جێی باسیان نییە).

زۆربەی ئەو عەشـرەتانەی پەیوەندییە کۆنەکانیان ماوون نیشـتەجێی ناوچە شـاخاوییەکانن کە حکومەتی وەک حکوومەت لێ نییە و عەشـرەت ناچارە بوونی خۆی بپارێزێ لە دەسـتدرێژی عەشـرەتە نزیکەکانی ئەوەش بە پتەوکردنی پەیوەندی نێوان سـەرۆک و سـەرجەمی عەشـرەتدا. ئەوانە، لەگەڵ ئەوەشـدا تاپۆیان پێ نەگەیشـتووە و بڕیاری تیۆری و بۆچوونەکان هەرچییەک بێ، لە ناو خۆیاندا بە دەگمەن تاوانی کوشتن و زۆرداری ئەنجام دەدەن چونکە سـەلامەتییان لە یەکگرتنیاندایە بەرەو ڕووی بێگانە. بەهەڵەداچوون لەوەدا کە گوایە نەمانی بابان و سـۆران هەر دەبێ بووبێتە هۆی خیانەتکردنی سـەرۆکی ئـاکۆ و بلباس لە عەشـرەتەکەی، خەیاڵێکە تـا نووسـینی ئەم دێڕانە (1988/11/12) نەهاتە دی.

عەشـرەتەکانیش، ئەوانەی کۆچەری بوون و ئەوانەی نیوەنیشـتەجێ بوون یا پەیوەنـدییان لاواز بووە، وەک هەموو بەنـدەیەکی خوا لە پەرۆشـی ڕزق و ئاسـایشـدا بوونە و لەوەیە دڵی حکوومەتیان ڕاگرتبێ و مامەحەمەییان بۆ پارێزگار کردبێ، ئەوجا قایمقام و بەڕێوەبەری ناحیە و مەئموور مەرکەز و

بەرپرسی مەخفەر. بەڵام ئەوە لە بەردەم ڕاستییەکی گەورەتردا بەربەست نییە ئەوەش نارەحەتی حکوومەتە لە فەرمانبەریکی سوودمەندی گەورە کە سەد جار لەوە ئاشکراترە کە گوێ بە هەژاران نادات.

ئەگەر سروشتی بەرژەوەندی ئەوە بێ بۆ نزیکبوونەوە لە نوێنەری حکوومەت پەنا بۆ بەرتیل بە مەڕ و میوە ببرێ، زۆر لە سەرکردەکانی قەومی کورد بە جۆرەها بیانوو کە گەورەترینیان ترسی حکوومەت بووە لە دەسەڵاتیان کە زۆر جار سەری بۆ یاخیبوون یان خۆلادان لە دەسەڵاتی حکوومەت و مەیلەو سەربەخۆ بوون کێشاوە، قوربانی دەستی حکوومەت بوونە. سەرۆکی بەهێز زۆر لە میر دەچێ و میریش هیچ نەبووە جگە لە یەکێ لەوانە و بۆی لواوە دەسەڵاتی بۆ دەرەوەی عەشرەت و تائیفەکەی خۆی فرەوان بکا و ئەوەش دیاردەیەکی دیاری ناو کورد و غەیری کورد بووە و ناوی هەندێکیان لە توێی گوتارەکەی مامۆستا عەبدولفەتاحدا هاتووە کاتێ هێزەکانی عوسمانی لە چەندین ناوچەی جیاوازدا هێرشیان بردۆتە سەر عەشرەتە بەهێزە عارەبییەکان.

ئەوەی شارەزای مێژووی پەیوەندی قاجاری و عوسمانی بێ بە کوردەوە، زۆر نموونە دەبینێ کە پشتگیری ئەوە دەکات کە من گوتم، وەک کوشتاری غەفوورییەکانی کۆیەی ساڵی 1284ی کۆچی، کە تەقیەددینی والیی بەغدا کاتێ ئەنجامی دا لە هێرشی بۆ سەر پشدەر دەگەڕایەوە و یاخیبوونی هەمزاغای مەنگوڕیش بە ڕێککەوتن لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵای نەهری لە دژی قاجارەکان لە نەوەتەکانی سەدەی سێزدەی کۆچیدا (ئەوەی بە بەڵێن و سوێنخواردنی قاجارەکان لەناوبردنی هەمزاغا خۆی لێ کەوتەوە) و هەتا ڕۆژی ئەمڕۆش خەڵک لە دانیشتنەکانیاندا باسی هەڵاتنی محەمەد پاشای جاف دەکەن لە ئەستانەوە بە هەندێ ناوچەی ڕووسیای قەیسەر و ئازربایجانی ئێراندا تا گەیشتەوە کوردستانی ئێران و لەوێشەوە دوای ماندووبوونێکی زۆر گەیشتەوە عەشرەتەکەی (جاف) ئەوەش لە ترسی ئیعدامکردنێک کە بۆیان نابۆوە و چاکەخوازێک لێی ئاگادار کردبۆوە.

جافەکان خۆشیان لە هەردوو بەری سنووری قاجار و عوسمانیدا، لە بەردەم هەڕەشەی «عاقلکردن»دا بوون. نموونەی دوژمنکارانەی نێوان ئەو دوو حکوومەتە و عەشرەتە کوردەکان زۆر زۆرە و هەمووشیان بەڵگەن بۆ ڕەتکرنەوەی ئەوەی گوایە داگیرکەرانی کوردستان، دوای نەمانی ئیمارەتەکان، بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتە شەڕانگێزەکانیان پشتیان بە سەرۆکعەشرەت و پیاوانیان بەستووە. من ئەوە بۆ ئەوە نالێم پلەوپایەی سەرۆکعەشرەتەکان بۆ ئاستی مەلائیکەت بەرز بکەمەوە، بەڵام لە ڕووی هەڵسەنگاندنی ئەو واقیعەوە کە بێگانەی داگیرکەر ململانێی هەموو خاوەن پلە و پایەیەکی کردووە دەیڵێم، کە هۆکارە بۆ بەرەنگاربوونەوەیان.

بابەتەکە لێی دەوێم ئەوە بڵێم کە میرانی کورد خۆشیان زەوی و پلەوپایەیان بەوانە دەدا کە خۆیان دەیانویست و ئەوەش کارێک بووە شوێنەواری بە سەر وەرزێرەکانەوە ماوە کە دوایی عوسمانی و سەفەوی و قاجارییەکان بۆیان کردن بە موڵک. بەڵام دەکرێ بڵێین ئەوە لە زەوییەک دەکرا کە خاوەنی نەبووبێ و بووبێ بە موڵکی گشتی.

لە بنەماڵەی جەلیزادە نموونە لە سەر ئەوە هەیە ئەوەش لە سەردەمی عەبدولڕەحمان پاشا بووە کاتێ باپیری پێنجەمم عەبدولڕەحمان جەلی لە گوندی «جەلی»یەوە باری کردووە بۆ کۆیە و قوتابخانەیەکی بۆ دروست کراوە و داهاتی چەند پارچەیەکی پێوە وابەستە کردووە تا بۆ پێداویستییەکان مامۆستا لە دەرسگوتنەوە و ژیانی خۆیدا سەرف بکرێ و دوای خۆشی بۆ کوڕەکانی مایەوە تا چەند دە ساڵێک پێش ئێستا کە یاسایەکی تایبەتی لە یاساکانی چاکردنی زەوی گرتییەوە و ناوی خاوەنەکانی سڕدرانەوە.

نموونەی دووەم لە سەردەمی «واسق بیللا» عەبدوڵا جەلی کوڕی بوو کە گوندی پێپازۆک لە لایەن وەکیلی دەسەڵاتی بابانەوە کرا بە موڵکی. مادام واسیق بیللا ساڵی 1246 مردووە، دیارە پێش سەردەمی تاپۆ کراوە بە موڵکی ئەو و قەواڵەکەش هەتا ڕۆژی ئەمڕۆمان ماوە لەو کارەساتانەی زەمان دەرباز

بووە کە بە سـەر ئەو نووسـینە نەریتییانەدا هات کە لە نرخاندن نەدەهاتن و ساڵی 1963 فەوتان.

ئەوەندەی باس کرا بەسـە! نیازیشـم نییە بگەڕێمەوە سـەر ئەم بابەتە کە تەنانەت نەوەکانی خەتێش ئازایەتی ئەوەیان نییە بەرگری لەو و لە خۆیان بکەن. دەبێ قسەیەک لە سەر کارەساتی هەڵکۆڵینی قەبرەکەی لە 1958یشدا بکەین کە کارێکی قێزەون و نابەجێ بوو بە حوکمی ئەوەی بە ڕێزدارییەوە لە ناو خەڵکیدا مابۆوە تا نووسینەکانی حوزنی لە بیستەکاندا و بوونیان بە کتێب لە سـییەکاندا، ئەوجا لەگەڵ هەوا و هەوەسـی گەنجاندا یەکی گرتەوە و تێکهەڵقژانی بۆچوون و کڵپەسەندنی بیری هاروهاجی سیاسی دوای شۆڕش بە چەند مانگێک، لە ناوچەکەدا بوو بە جێی سەرسوڕمان و ناڕەزایی. مەودا نییە و پێویستیش نییە لێرەدا پێیدا بچینەوە.

پێم خۆشـە لە کۆتاییدا ئاماژە بەوە بکەم کە ناتەبایی لە نێوان نووسـینەکەی موکریانی و ئەوانەی مامۆستا عەبدولفەتاحدا لە بارەی کۆتایی دەسەڵاتی بابان و ڕەسووڵ پاشای ڕەواندزدا هەیە. مامۆستا عەبدولفەتاح ڕووخانی ئیمارەتەکەی ڕەسـووڵ پاشـا لە 1847ز بەرانبەر بە 1264 کۆچی و ئیمارەتی بابانیش لە 1850ز بەرنابەر بە 1267ی کۆچی دەخاتە ئەستۆی نەجیب پاشا، لە کاتێکدا مەرحووم حوزنی باسی ئەوە دەکا کە نامیق پاشای والیی بەغدا ساڵی 1272ی کۆچی (واتە 1855ز) ڕەوانـدزی داگیر کردووە و هەر ئەویش گەڕانەوەی ڕەسووڵ پاشای لە ئێرانەوە بۆ بەغدا، ساڵی 1277 قەبووڵ کردووە و کاتێکیش ساڵی 1281 کرا بە ڕاوێژکار، ڕەسووڵ پاشای لەگەڵ خۆیدا برد بۆ ئەستانە و مەیانگیری بۆی کرد و سـاڵی 1282کرا بە والی شـاری وان. بەڕێز حوزنی سـاڵی کەوتنی بابانی دەسـتنیشـان نەکردووە تا بە بۆچوونەکەی مامۆسـتا عەبدولفەتاحی بگرین.

ئەوەی من دەیبینم ئەوەیە کە بۆچوونەکەی موکریانی لە بارەی ڕەسـووڵ پاشاوە ڕاستە. بەڵام ڕووخانی سلێمانی بە دەستی نەجیب پاشا بووە بەڵام لە

ساڵی 1261ک کە بەرانبەرە لەگەڵ 1845ز و تەنانەت بڕگەیەک لە شیعری عەبدولباقی ئەلعومەری لە کۆتایی قەسیدەیەکدا بە نەجیب پاشادا هەڵدەڵێ و پیرۆزبایی سەرکەوتنەکەی لێ دەکا و تیایدا دەڵێ:

بسديد رأيک فتحت بابانها

ئەوەش بە حیسابی جوملە دەکاتە 1261ک.

ئیتر داوای لێبوردن لە گیانی خەتێ، لە نەوەیەکەوە کەچی ناشێ بیستی و ئەوەی بیستی لەوە کەمترە بگاتە تۆزی بەر پێی. لە حوزنی موکریانیش تەمای ئەوەم هەیە بە سەر ئەو قسانەمدا بگوزەرێ کە بۆ بەرگریکردن لە ئەرکێکی سەر شانم کردمن. بۆ مامۆستا عەبدولفەتاحیش دوعا و ئاواتی سەرکەوتنم هەیە بۆ ئەوەی ماوەیەکی درێژ خزمەتی مێژووی میللەتەکەی بکا.

بەغدا 1988/11/12